POŠTARINA PLAĆENA U GOTOVU. BROJ DIN 10

HRVATSKA PROSVJETA

GODINA XX

BR. 7

HRVATSKA PROSVJETA

GOD. XX. ZAGREB, RUJAN 1933. BROJ 7

REMETA:

ODLOMAK SANJA

Vjetar je došao u njegov san i pokušao unijeti nered u roj slikâ, koje su mozgom krstarile. Nahrupio je bučno, lomeći grane u njegov prozor, unoseći zrak i oblake u njegov dom. Bože! Kako je okrutno hučio oko uglova i pristupao kao avet, koja uznemiruje i donosi strah!

Njegov dom je pun šumova i cvili . . .

Svi prilazi su čisti: sa svih strana može doći osvit, cvrkut i mjesečina.

Dvije voćke u bašči, koja silazi niz brijeg i večerima odvodi njegove poglede nad grad.

Dvije vaze bosioka u avliji, istrijebljenoj od trave i opranoj.

Divan pejsaž u okviru njegova prozora, koji je uvijek isti, lijep i svečan i samo mu ponoć dodaje ljepotu sanje, a jutrom se čini kao vizija.

To je njegov dom.

Mala kuća, mali prozori, drven krov.

Kad je — davno! — uselio, prozorčići kroz koje su samo dvije glave mogle uporedo gledati, bili su zastrti drvenom rešetkom.

Ali njemu nije vjera nalagala, da se krije: digao ih je.

I potočić, koji mu je protjecao kroz avliju, navratio je, da se ruši niz bašču: kod njega se nije imao tko prati . . .

Unio je dva divna zastora, da mjesečina ne prodre do njegove postelje; par slika, da suzbije zadah osame; nekoliko knjiga, koje će s vremena na vrijeme prekidati ustreptalost krvi i ushit čuvstava, što ih je tišina kuće u njemu budila.

Unio je u kuću ljupku dušu, šarenilo svojih misli i spremnost da gostoljubivo primi sve, koji udare na njegov prag.

Učio je i mislio, i svi su mu dani tekli bez žalbe i bez pomisli, da je sam na svijetu i da mu noću nema nitko poravnati jastuke i prebaciti jorgan, kad se otkrije. Izvjestan dohodak osiguravao ga je od poniženja, da obija tuđa ognjišta.

Nekoliko desetaka metara niže počinjao je grad, ležeći sav u uskoj dolini, zbijen i dug. On ga je volio. Sa baščama posuta brijega on je pogledima šetao kroz ulice posrebrene od zvijezda i mjesečine, kroz gluhe sokake, zastajkujući u sjeni crkava i džamija, prisluškujući glasovima, koji su raspravljali o mnogobrojnim željama srca, bezbrojnim sitnim pitanjima, koji su ostajali unutar četiri zida.

Noćas je vjetar puhao.

Koliko se zvukova ispreplitalo u njegovoj sobi s pogašenim svijetlima!

Okna su podrhtavala. Zar je bilo moguće — kako je on na momente htio — zapažati u njihovu drhtaju pravilnost uzdušnih udaraca, kad je vjetar svaki čas mijenjao snagu i pravac? Sve, što je mogo činiti, bilo je, da anarhiji noći suprotstavi uznemirenost, koja se tamno blijeskala u njegovim očima.

— Bdijenje! — mislio je on.

Ali je doskora mislio na sasvim druge stvari:

Prije par dana ustavio ga je na ulici Reuf Eskedžić:

— Što je sinoć bilo, Ivane?

A Ivan je odgovorio:

— Što je bilo sinoć?

Eskedžić je tada imao osmijeh na ustima i drzak pogled.

— Bila je mjesečina, ali mutna i nije svijetlila! No ima očiju, koje vide i pri trunku svijetla! Kako ti se sviđa Naila?

Nasmija se muklo.

I Ivan se nasmija.

»Budala!« — mislio je on.

— Muslimanka?! Ne poznam — rekao je.

— Rekla je, da će ovu večer — kô i sinoć — čekati u svojoj lijepoj bašči, dok alka ne pane po vratima...

— Zašto to meni govoriš?

Sa čuđenjem je gledao u njegova vlažna usta, na kojima se zadržao odraz osjećajâ...

A on je nastavljao potmulo:

— Noćas ti je rahmetli otac čuvao šiju. Sjetio sam ga se. Treba ustati, kad se o njemu govori...

»Budala«...

Rekao je kratko, vrlo uzrujano i s osjećajem neprijatnosti:

— Govoriš bez smisla! Šta otac?...

Stanka.

Eskedžić mu priđe. Unese mu se u oči. U leđima se savi. I reče:

— Zašto si noćas išao kroz bašče, da dođeš njoj na kapiju?

— Nisam.

— Lažeš.

Bio je stariji deset godina od Ivana. I veoma jak.

Ivan nije smio biti odviše otresit.

Samo je rekao ponovno:

— Nisam.

I okrenu se, da pođe...

— Stani!... Još nije večer pala, ne treba žuriti! Ali noćas se čuvaj! Znaš li, da je Naila kći Fahri-begova?

Glas mu posta tiši. Ispruži prste. I još se više unese:

— Drugi put se pomoli svome Bogu!

Ivan se osmijehnu i osmijeh je bio smeten.

Što hoće od njega taj čovjek?

— Trebao si ga sinoć premlatiti, ma tko bio! — reče on.

Eskedžić se tada odvrati, kao u nedoumici, šta bi rekao. Mumljao je bez smisla i ne prateći mišlju ono što je govorio:

— Crkô, da Bog dâ!

Glas mu je dolazio iza stisnutih zubi.

Ivan je bio još smeteniji i nije se micao. Bila je ulica. Svijet je prolazio, obzirao se i zamicao. Eskedžić tada pođe nekoliko koraka, bez pozdrava. U Ivanovim očima se odrazi njegovo bljedilo. I trzanje usta. I korak nesiguran...

Zašto ga vrijeđa?

Ali ne dospje baviti se mišlju koja mu se u glavi rodila. Eskedžić je išao natrag.

Da li će ga udariti?

Ivan je vidio, da su mu oči krvlju zalivene. Pogrbio se više. Priđe polako.

Ivan je drhtao. Nije mogao podnijeti pogleda. Očekivao je udarac i pazio na stisnute šake. To je čudan čovjek — mislio je on.

Dah vreo kao vatra, dah koji je vonjao, udari mu u lice. Ivan se malo odvrnu.

— Ivane, matere ti pokojne, zašto si dolazio Naili?

Kako je to nježno zvučilo! Kao molba, da odgovor bude u skladu sa željom.

Ivan tada odgovori mirno, istinito, kao prije.

— Nisam. Ne poznam Fahri-begove Naile. Ne poznam ni jedne muslimanke. Kako bi moja noga koraknula u mrak sokakâ, kad me onuda ne vodi put kući?! Sinoć nisam ni izlazio iz doma. Tko je bio?! Možda netko, komu je mrak dao sličnost meni?! Šta ja znam! Zašto me napadaš?

Rekao je baš tako:

— Zašto me napadaš?

Padala je večer. Mahale na obroncima, polegle u zelenilo, provirivale su samo mjestimično. Nad strehama održavao se plavi odraz neba. Prije nego pane mrak, grad se, kao dragocjen dar, zamatao u modrikast veo.

Previše smućena, da zapaža i doživljuje večernje reflekse svijetla, Ivanova je duša zapažala nešto drugo: ulica kojom je prolazio bila je puna sašaptavanja.

Osjetio je: čaršija povlači njegovo ime kroz smradna usta i blati ga u jednoj prljavoj priči, za koju se iznenađeno pitao, kako su joj mogli povjerovati.

Nisu li sve njegove stope bile vidne, u punom danu, ispravne i časne?! Koga je ikad i uvrijedio? Komu je ikad dao naslutiti, da i misli na nešto nepošteno?! S kojom je djevojkom uopće kad prošao? Ta on je tako mlad i još tako nepažljiv prema životu. Kraj njega može projuriti bezbroj osmijeha i bezbroj pogleda može mu presjeći put, a da ne opazi. Još nikad nije njegova misao pošla s čežnjom za melodijom nekih koračaja, niti je ikad nastojao razabrati osjećaj, kojem je njegov lik okružen u tuđim očima.

Gdje su ta njegova djela, kojima bi se moglo prigovoriti pomanjkanje plemenštine, usrdnosti, pa čak i stidljivosti?! — Nije li rumen u licu tako značajna za bjelinu duše, koju je imao?! — A on je crvenio i radi najneznatnijeg povoda.

Šesnaest njegovih godina, punih maštanja, ostavljalo mu je jedva toliko vremena za ostale stvari, da je školu redovito svršavao i da u drugovima nije ostavio loš utisak nedruževnosti. Za sve drugo bio je povučen, tih!

Otkuda dakle njegovo ime uz ime Naile, muslimanke, i tako blizu?!

— Zašto ga premlatio nije?! — mislio je on.

Išao je, ne odviše uzdignute glave, ali ipak uzdignute, neponiknutih očiju, kojima je čvrsto piljio u kraj ulice kao da nekog izgleda. Nekakav neobjašnjivi prkos počeo je podrhtavati u svakoj njegovoj misli.

Čaršija je imala večernji izgled. Pred dućanima sjedjeli su ljudi. Niže dolje radili su opančari namotavajući kožu na nožni palac, i strugali je za oputu. Smrdjelo je kožom. Nastavljao se red voćarnica s obje strane.

Ivan osjeti mnoge poglede.

Primijeti za sobom poluglasan govor.

Pocrveni.

Red kuća u ulici, kojom je prolazio, neravan i nekako mrtav, protegnu se pod njegovim koracima, koji večeras nisu bili ni dovoljno brzi ni dovoljno sigurni.

Voćari su glasno mislili:

— Lijepa je Eskedžićeva djevojka! — kao da se sporazumijevaju među sobom.

Smijeh... . Prizvuk nekakve zluradosti oduzimao mu je iskrenost.

Čuo ga je još i kad je, grizući usne, blijed i umoran, ispustio alku na vratima svoje kuće, koja se za njim šumno zatvoriše.

Zanoćalo. U modrini neba vide se rubovi Kajabaše, Vilenice i Tarabovca. Grgolji potočić. Kupovi mraka promiču kroz šljivike i nekakav sladak šum puni noć.

Ivan ide. Duboka, tamna prosjeklina, kuda se Lašva probija, odvodi mu stope u polje. U posljednje su mu vrijeme kojekakvi polusvijesni sni, koje je pokušavao rasplesti i shvatiti, izmučili duh i trovali dane. Sve, što je radio i osjećao, bilo je u sjeni jedne nepravedno dobačene uvrede. I kad se zatvarao par dana pred ulicom; i kad je sa svog prozora pokušavao razaznati, gdje je to Fahri-begova kuća, gdje je bašća Nailina, o kojoj je govorio Reuf. Bilo je časova ,kad je nenadano zatekao u srcu želju, da vidi Nailu. Tko je ta djevojka?! Imao je misli, koje mu prije nisu pristupale, i koje nikad prije nisu pritiskale njegovo uzglavlje.

Ali noćas je išao niz varoš iz posve drugog razloga:

Njegov je dan bio pretijesan za duboki odah olakšanja, za snažno lupanje srca, za milinu, koju mu je krv raznosila po cijelom tijelu.

Pred večer mu je došao dvije godine stariji drug Faik, musliman. Došao je, da preko taraba stavi obično pitanje i primi običan odgovor:

— Kako si?

— Dobro.

Govorili su to uvijek usrdno i radoznalo, mada se to ponavljalo nebrojeno puta.

Faik je večeras govorio o Eskedžiću, da je radi Naile išakao Bećira.

— Znaš li?

Širinom zjenica Ivan je dočekao njegov pogled.

Nije znao.

— Ali neće doći, da ti pruži ruku radi uvrede. Narav mu je takova. On je Travničanin, čakširaš...

Prolaze časovi. Udarci zraka još su uvijek česti i opori. Još uvijek huči otegnuto, dugo i lišće lamata pod prozorom.

Vjetar je došao u njegov san i pokušao unijeti nered u roj slika, koje su mozgom krstarile...

IVO HORVAT:

MISLI O KUĆI

Siromašan deran. Isparano ruho
kaže oblike tijela. Bijedan i jak
ko da mu je otac stoljetni cedar,
a majka noćna oluja.
Poput mudraca sve svoje nosi sobom,
pa ipak je vedar.

Na vašaru, gdje licitarske boje
zablješćuju oči djece,
a miris pečenja izaziva požudu prosjaka,
stao je. I gledao je vrtuljak.
Prostomu oku toga bosjaka
sviđala se ova igračka,
iako mu se činila ludom.

Kako je to smiješno da ljudi jašu na drvenim konjima,
a ostavljaju žive,
smiju se do plača,
vrte se do nesvijesti
(gdjekoji i bacaju),
a za to još plaćaju dinar.
Ljudi su ipak dobri i zabavni!

U svom ushićenju nije ni opazio
da ga odasvud guraju, jer smeta čeljadi prolaz.
Tek osjeti da ga je neka ruka nemilo ožegla,
i ču riječ: »Tornjaj se, derane, kući!«
»Ha, a gdje je moja kuća?« mislio je još dugo
dok ga je duboka noć već zavila svojim plaštem.
Od toga doba bio je deran ozbiljan,
jer je nosio u srcu vječnu čežnju:
da sazna gdje mu je dom.

DR. JOSIP NAGY:

KULTURNO ZNAČENJE SREDNJEGA VIJEKA

(Nastavak)

IV

Život na području Istočnog rimskog carstva krenuo je drugim smjerom nego u Zapadnom. Sličnosti među njima bijaše više po negativnim nego po pozitivnim oznakama: barbarstvo, nesposobnost okrunjenih glava, intrige kurtizana i robova, život pun svakojakih sofizama, djetinjasto vrludanje na Istoku, agonija starosti na Zapadu. Tako nije moglo ostati. Da bi se prilike promijenile, trebalo je da nešto svježeg zraka dođe sa Zapada na Istok ali i sa Istoka na Zapad. Zapravo nema doba, da se ne javi po koja spojnica između ova dva dijela svijeta ali one, koje se javiše, ne bijahu ni jednake naravi a nisu dale ni iste učinke. Neke su u početku mnogo obećavale ali kasnije malo učinile, druge započeše u čednim zamecima, ali svojom evolucijom dadoše blagoslovljena ploda. Jedan od markantnijih novih pokreta započe u Arabiji.

Arabija je domovina Islama. To je najzapadniji od ona tri poluotoka, kojim se Azija završava prema jugu. Tu je središte starog kontinenta, raskršće putova, koji spajaju Aziju i Afriku a koji, preko Crvenog mora, idu od evropskog Sredozemnog mora do Indijskog oceana. Visoka je ravnica uzduž mora opasana brdima, tropsko područje je tako toplo kao malo koje drugo. Kiša pada uzduž obale i prema tome tu je zemlja plodna. Tu je predio *Jemen* ili srednja Arabija, i *Hedžas,* područje livada i stoke. Tu se sakupilo najviše pučanstva i tu su se sagradili najpoznatiji gradovi kao *Meka* i *Medina.* Unutrašnji su dijelovi pusti i vrlo slabo napučeni. U velikoj se pustari nalaze tamo i amo oaze, koje nastanjuje nomadsko pučanstvo.

Arapi su semitskog plemena. Njihova se tradicija saglašava s pričanjem Biblije, jer kažu da su potomci Izmaela, sina Abrahamova, i Izraelova brata. Priče pričaju o državama južne Arabije, koje da su postojale oko hiljadu godina prije Krista. U trećem stoljeću poslije Krista Istočno Rimsko carstvo i Perzijanci nastojahu, da uzduž svojih međa obrazuju takove malene arapske države, kakove bi najbolje odgovarale njihovim aspiracijama. Ali sve to bijahu samo prolazne pojave.

Arapski je tip lijep. Pravilno im je lice ponajviše okruženo crnom bradom, boja lica tamna, čelo visoko, nos lagano savinut, oči crne i svijetle. Arapin je srednjeg stasa, krepak, širokih prsiju.

Živjeli su pretežno nomadskim životom, nijesu pošli dalje od obrazovanja plemenskih veza i osim za vlast poglavice u porodici nijesu mnogo marili za bilo koju drugu vlast. Pravih koncepcija sami nijesu izgradili, ali su gostima poklanjali osobitu pažnju. Odlikovahu se nekakvim viteškim osjećajima, a krvna je osveta kod njih bila vrlo raširena.

Svim plemenima, i onima, koja su imala svoje stalno boravište i nomadskim, bijaše dobro poznato svetište Kaaba, koje se nalažaše u predjelu

Hedžasa, u udaljenosti od 90 kilometara od Crvenog mora. Svetište je kubičnog oblika 10 metara visoko a 12 široko posred širokog prostora okruženog trijemovima. U Kaabi je izvor i jedan crni kamen, koji se danas nalazi u srebrnoj kuglji. Priča se, da je anđeo Gabrijel dao da proključa vrelo a da bi napojio Izmaela i Agaru, koji bijahu zalutali u pustinji i da je donio kamen, da bi na nj položili svoje umorne glave. Kamen bijaše bijel a crnim ga učiniše ljudski grijesi. Ovamo dolažahu Arapi sa sviju strana i pojedina plemena stadoše tu pohranjivati svoje idole. Kaže se, da ih je bilo 360 na broju.

Sredinom petog stoljeća poslije Krista pleme Koraišita, koje je čuvalo Kaabu, poče oko nje graditi grad Meku. Godine 622. jedan čovjek iz ovog plemena ostavi svoje rodno mjesto Meku, jer ne nalažaše pristaša za svoju novu nauku, koju je stao propovijedati. S malim brojem pristaša uputi se u Jatrib, gdje će njegova nauka imati više sreće nego u rodnom gradu. To bijaše događaj od osobitog značenja i ako se zbio daleko od područja, na kome se odigravahu veliki svjetski događaji. Taj je čovjek prorok *Muhamed,* osnivač Medine i islamske teokracije. Njegova nauka i oduševljenje njegovih pristaša izmijeniše izgled velikog dijela svijeta.

Dva su se carstva borila za prevlast u prednjoj Aziji, carstvo Sasanida u Perziji i carstvo Bizantinaca. Prorokovi pristaše poplaviše Perziju, a Bizantincima oduzeše skoro čitav posjed u prednjoj Aziji i sjevernoj Africi skupa s dragocjenim pokrajinama Sirijom i Egiptom. S Muhamedom stupiše i Arapi u svjetsku povijest i položiše temelje svojoj civilizaciji.

Položaj vjerskog i svjetskog poglavice, koji je stvorio Muhamed, bijaše tako jak, da je poslije njegove smrti nasljednik *Kalif* raspolagao s isto toliko moći, koliko i sam prorok. Nova se vjera a podjedno i moć Islama osobito razmahala za *Omara,* g. 634—644. osnivača arapske svjetske države.

Arapska civilizacija, kao i svaka druga, nije sastavljena iz jednog jedinog elementa i ima prirodnih veza sa susjednim civilizacijama. Prirodne sposobnosti, koje Arapi nijesu mogli razviti u svojoj užoj domovini, mogle su istaknuti putem dodira s Perzijancima i Grcima. Tako se bijahu preobrazili i Rimljani kad osvojiše Grčku. U Egiptu naučiše ratarstvo i navodnjivanje tla. Njihovim su posredstvom došle u Evropu mnoge biljke, koje dosad bijahu nepoznate, kao riža, šećerna trstika, kajsija, murva, artičok, konoplja, šafran. Dotjeraše i usavršiše stare industrije, koje zatekoše na Istoku, naročito razviše industriju porculana, koju nađoše u Perziji. Vrlo spretno obrađuju kovine. Čelične tvorevine iz Damaska i Toleda, razni noževi, predmeti za šivanje i čipke, dugo su ostali na glasu. Sagovi i razni svileni predmeti iz Damaska odlikuju se osobitom elegancijom.

Ova vrlo šarena industrija potaknula je življi razvoj prometa. Po moru se proširio po čitavoj istočnoj obali Afrike, na jugu Azije sve do Kine. Veze s ovim zemljama bijahu osobitog značenja za dalji razvoj civilizacije. U Kini upoznaše Arapi kompas, papir i barut i prenijeA?še ih u Evropu.

Na polju nauka Arapi naslijediše i nastaviše Grke. Istakoše se osobito na području geometrije, algebre, astronomije, geografije. Do velikog glasa

dođoše na polju medicine tako, da su se djela Arapa *Avisena* (980—1036) učila u medicinskoj školi u Montpellieru u doba Ljudevita XIV. Arapski su alkimisti preteče modernih kemičara.

Arapska se umjetnost kreće u prvom redu oko arhitekture, a vuče svoju lozu iz perzijskog i bizantskog stila. Ističe se svojim vitkim stupovima, lukovima raznog oblika. Spomenici ne davaju ono što daju grčki i rimski, ali pobuđuju dojam lakoće i maštanja. Gradili su palače i džamije, kojih je većina nestala. Glasovite su one gradnje, koje ostadoše u Španiji, Velika Džamija u Kordovi, Džamija u Toledu pa Alhambra u Granadi. Današnje palače u Maroku i Alžiru odaju tragove imitacije arapskih gradnja.

I arapska je civilizacija sintetičan pojam. Nijesu radili samo čistokrvni Arapi nego skupa s drugim narodima, s kojima su imali raznih veza, kao Perzijanci, Grci, Sirci i Španjolci. Historijsko se značenje arapskog carstva sastoji baš u tome, što je spojilo skupa vrlo različite narode, približilo i stopilo u jednu cjelinu više civilizacija pa na taj način postalo posrednikom između zapadne Evrope i azijskog svijeta.

V

Islam prodiraše uvijek naprijed i nije bilo sile, koja bi ga bila mogla zadržati. Nije prošlo nego stotinu godina od Muhamedove smrti a Arapi već stajahu na obalama Loire. Ali kao što se prije bijaše na franačkom tlu slomila bujica Huna, tako se sada na istom području slomio val veliku skupine naroda, koji stajahu pod okriljem Islama. Kod Poitiersa, južno od grada Toursa na Loiri, podlegoše arapske konjaničke vojske golemoj tjelesnoj snazi i duševnoj odlučnosti Franaka g. 732.

Franci se dosad među sobom borahu u krvavim građanskim ratovima, pa ipak je njihov poglavica po imenu Hlodoveh našao načina da ih podvrgne pod svoju vlast i okupi u jednu cjelinu. Karlo Martel, knez ujedinjene franačke države, postade po svojoj pobjedi nad Arapima spasiteljem Kršćanstva. Ono, što on bijaše započeo, nastavi njegov sin i nasljednik Pipin. Eliminirao je nerealno kraljevstvo Merovinga i sam se popeo na prijestolje g. 751. Papa, ili bolje rimski biskup, koji već potkraj Rimskog Carstva bijaše došao do većeg značenja među svim biskupima zapadnog svijeta, dobi od Pipina područje Ravene u Italiji, koje bi oduzeto Langobardima. Iz spoja ovog područja s područjem Rima nastade znamenita *Crkvena Država,* koja je u srednjem vijeku imala velik upliv na sudbinu svijeta, koje nestade najprije u doba Napoleona pa po drugi put prigodom formiranja nove kraljevine Italije; ali ona u novom obliku živi i danas.

Nijedan vladar od doba kasnije antike pa do Reformacije nije pokazao toliko širokog pogleda i odao toliko djelotvorne snage koliko Karlo Veliki. Raznim strujama, koje vođahu svijet centrifugalnim smjerom, umio je odrediti novi tok i svesti ih na romansko-germansku dolinu. Nije im priječio da se samostalno razvijaju dalje, već ih upozorio, da ne ruše baš ono što je po svojoj prirodi, a u prvom redu po kulturnim oznakama, imalo ostati skupa.

Legende i pjesme govore o njemu na svoj način, ali njegov Einhard skupa s raznim izvorima ipak daje vjernu sliku njegova karaktera. Dan danas ga vidimo u obliku malog kipa, koji se čuva u pariskom Musée Carnavalet. Možda to nije pravi pravcati Karlo Veliki, ali je svakako vrlo sličan Einhardovu. Bijaše visoka uzrasta, širokih ramena, čelična zdravlja, što je dugovao lovu, plivanju, jahanju i umjerenom načinu života. Bijaše čovjek oštra uma i čvrste volje, pouzdavaše se u sama sebe, ali se uvijek prilagođivao prilikama.

Za Karla Velikog započe velik pokret za širenje granica francuske države, koji bijaše prekinut u doba Merovinžana a obnovljen za prvih Karolinga. Preduvjet za to bijaše, da zajednica interesa dođe u sklad s težnjama aristokracije, vrlo pohlepne za zemljom. Dalje je trebalo što čvršće vezati Crkvu i Državu, pa radi toga skloniti pogane na kršćansku zajednicu. U tome je razlog ratu protiv Langobarda g. 774., koji je bio započet u svrhu da se zaštiti poglavica Crkve, ali i da vladar stupi s njim u što užu vezu. Pipinov protektorat nad Svetom Stolicom dobio je svoje pravo značenje tek onda, kad se langobardsko područje spojilo s franačkom državom. Kneževina Benevent bijaše odbojna državica između franačke države i juga; skupa s Venecijom i Istrom stajaše pod bizantskom vlašću. Rimski dukat i eksarhat Ravene skupa sa Pentapolisom stajahu u stvari u franačkoj vlasti, iako bez međunarodne podloge. Franačka država bijaše već stupila u sredinu velike skupine interesa na zemljama oko Sredozemnoga mora.

Dok su se vršile ove promjene, na sjeveru se vodila borba protiv poganskih Saksonaca. Borba se doista vodila na granici, ali se to pogranično pitanje doskora prometnulo u veliko državno. Saksonce je trebalo politički, crkveno i kulturno vezati uz franačku zajednicu. Za to je trebalo potrošiti mnogo snage i energije, ali i računati s činjenicom, da kultura višeg stepena uvijek pobjeđuje nad onom nižeg. Cezar u Galiji bijaše dobar primjer. Pleme Saksonaca postade franačko i kršćansko i krenu smjerom novog kulturnog života, koji se tek rađao. Tim je smjerom krenuo i velik dio slavenskih plemena.

Pitanje državnih granica nije još bilo riješeno, a Karlo Veliki je upregnuo sve svoje sile, da ga definitivno riješi onako, kako bijaše zamislio. Osvojio je Bavarsku pa započeo organizaciju maraka. Uz Bavarsku postade *Istočna marka,* kasnija Austrija, koja je imala stajati na braniku protiv južnoistočnih naroda. Bavarska crkva preuze zadatak, da istočne narode prevodi na Kršćanstvo i da ih germanizira. Da suzbija opasnosti, koje dolažahu sa strane sjevernih Slavena, obrazova *Sorpsku* marku istočno od rijeke Saale, za obranu sjeverne granice prema Danskoj *Dansku marku,* a za obranu južne granice *Španjolsku marku.*

Na taj je način skoro čitav kršćanski svijet na zapadu bio podvrgnut jednoj jedinoj vlasti. Velika vlast, koju su negda imali rimski carevi, kad gospodovahu nad prostranim područjem Sredozemnog mora, pređe sada na franačkog kralja. Ali on nije mogao da se kiti carskim naslovom, kao rimski vladari; naslov rimskih imperatora bijaše još uvijek pun čara i sjaja. A već od dobe Pipina kraljevska moć postojaše zapravo bez kraljevskog

naslova. Karlu Velikome i njegovim aspiracijama mogao je pomoći jedino papa. Njemu se Karlo Veliki i obratio za pomoć. Na sam Božić g. 800. položi papa Lav III. u Petrovoj crkvi u Rimu zlatnu kraljevsku krunu na glavu Karla Velikoga i pozdravi ga, uz oduševljeno klicanje naroda, kao Imperatora i Augusta. Na taj način oživi staro carstvo u novom obliku. Bizant, istočni dio starog Rima, prizna obnovljeno zapadnorimsko carstvo.

U državi je trebalo organizirati novu upravu. Za to se obrazovaše grofovije. Grofovije na granicama države poprimiše osobito značenje, raspolagahu širim djelokrugom i prozvaše se markgrofijama. Po staroj tradiciji, da se odnos podanika prema vladaru osniva na vjernosti i da se usluge nagrađuju u svakom slučaju, obrazovalo se lenstvo. Dobro koje bi se dalo na uživanje, nazivalo se leno. Preko institucije lenstva bi prekinuta uska veza između nekih dijelova državnih podanika i državne vlasti.

Od uprave se prešlo na sudstvo. Car je obrazovao prisežničke sudove, a pojedine suce imenovahu grofovi. Karlo Veliki brinuo se za narodnu prosvjetu, pa je obrazovao velik broj dobrih škola, u koje su mogla ići djeca ne samo odličnika i velikaša nego i prostog puka. U Aachenu (Aix-la-Chapelle) se razvio bujan dvorski život. Karlo Veliki nije prekinuo vezu s narodom. Sam je rado nosio odijela po narodnom uzoru, dao sabirati narodne pripovijesti i pobilježiti, pa je za mjesece i vjetrove uveo narodna njemačka imena.

Na gospodarskom području postepeno se ustalilo privatno vlastništvo zemaljskog posjeda. Samo šume i pašnjaci ostadoše sačuvani zajedničkoj uporabi. S privatnim se posjedom istodobno ustalila vlast nad zemaljskim posjedom; ovo se odvojilo od zajednice, obrazovalo novu zajednicu i imalo svoje središte u gospodarevu dvorcu. Najveći posjednik postade kralj, koji je sebi privukao rimska državna dobra pa i ostala dobra, koja nijesu imala svoje gospodare.

Karlo Veliki se u duhu nauke Svetog Augustina smatrao Kristovim pobornikom protiv đavolskih sinova. Pod njegovim vodstvom Crkva je imala isto toliko služiti Državi koliko Država Crkvi. To je jezgra njegove *vanjske misije*, dok se *unutarnja* sastojala u odgovornosti prema Bogu za život svojih podanika. Namještao je visoko svećenstvo, vodio sinode. Crkvi pribavljao posjed i dohotke ali je često, ili sam ili sa svojim dvorskim teolozima, odlučivao u crkvenim stvarima, pa čak i u pitanjima dogma i liturgije. Ipak je uvijek nastojao, da njegovo mnijenje bude u skladu s papinim. Bilo je slučajeva kad se upuštao u polemiku s Bizantskim Carstvom radi vjerskih pitanja, a njegova je politika vodila do sve to izrazitijeg odvajanja od Bizanta. Kad je pak trebalo uspostaviti bilo kakove, makar i samo prolazne veze između Karlova Carstva i Bizanta, Venecija je postala naročit objekat kompenzacije. Sjajan naslov Rimskog cara imao je za Bizant mnogo privlačivosti.

U doba Karla Velikoga država, njezina vanjska i unutarnja politika, čak i njezina egsistencija ovisila je o vladarevoj genijalnosti. S njegovom je smrću te genijalnosti nestalo. S Karlovom se državom dogodilo sada od prilike ono, što prije sa državom Aleksandra Velikoga. Značenje jedne i

druge ne mjeri se po procesu raspadanja nego po preostalim kulturnim posljedicama.

Karlova država ne bi živjela onoliko, koliko je živjela, da se kulturno opadanje nije zamijenilo kulturnim napretkom. Koliko je Karlo težio za moću, toliko je težio i za znanjem. Na svoj je dvor sabirao učenjake iz Engleske, Italije i gotske Španije, zalagao se za naobrazbu svećenika, jedinih tadanjih nosilaca kulture, za samostane i katedrale, za školske knjige. Reforma pisma, koja se provela u njegovo doba a poslije zanemarivanja pisma u merovinško doba, dala je podlogu svakojakim studijama. Djela starog vijeka i kasnije antike dolaze ponovno do svog značenja a preko njih se stvara novi općeniti književni oblik u glavnom s kršćanskim sadržajem.

Sasvim je dakle ispravno kada se govori o *karolinskoj renesansi*, ali se ne smije zaboraviti, da svjedočanstva o toj renesansi ne nalazimo ni u kakvim genijalnim djelima, koja bi se rodila preko noći. Careva riječ nije bila tako moćna, da bi mogla i to učiniti. Svakako se naučni smisao i umjetnički ukus sve to više širio i postepeno dizala popriječna vrijednost na svakom području rada. Ta je popriječna vrijednost bila vrlo širokih kontura, jer je posvuda glavnu riječ imao latinski jezik. Kao u političkom smislu, tako je i u kulturnom glavna težnja bila da se stvori općeniti, recimo panevropski, temelj, na kome će niknuti kasnije posebne kulture, a da se zajednica ne prekine. I svećenici i svjetovnjaci treba da se najprije snađu na širokom, općenitom, području pa da kasnije pređu s njega na posebna. Nova univerzalna kultura imala se postaviti o bok univerzalnom Kršćanstvu i univerzalnoj antiki, koja nije smjela pasti u zaborav. Sve ono, što bi se uradilo na pojedinim područjima, nije smjelo slabiti nego nasuprot jačati zajedničke vjerske i kulturne veze.

Poslije smrti Karla Velikoga nutarnje razmirice uzdrmaše temeljima njegove države. Ljudevit Pobožni (814—840) našao je nasuprot franačkom nasljednom pravu, koje je davalo jednaka prava svim kraljevim sinovima. Nije imao toliko snage, da to pravo nasljedstva postavi na drugu osnovu i da se obrani od velikih poniženja. Poslije njegove smrti uslijedila je g. 843. u Verdunu prva podjela carstva. Karlo Ćelavi dobi romanske zemlje ili zapadnu Franačku, Ljudevit Njemački njemačke zemlje ili Istočnu Franačku, a Lotaru pripadne carsko dostojanstvo s Italijom i malim dijelom između Zapadne i Istočne Franačke. Ali ova podjela nije dugo ostala na snazi. Poslije smrti Lotara i njegovih dvaju sinova Lotara i Karla, koji vladahu nad novim područjem, koje se zvalo *Lothari regnum* ili *Lotaringia* a danas se zove *Lorraine*, izvedoše Ljudevit Njemački i Karlo Ćelavi podjelu tako, da povukoše novu granicu, koja je podjedno imala biti i jezičnom granicom. To se zbilo g. 870. ugovorom, sklopljenim u Mersenu, današnjem Masstrichtu na rijeci Massi. Ovaj ugovor označuje dan poroda francuskog i njemačkog naroda, koji dosad bijahu skupa, a otsad krenuše svaki svojim smjerom.

Doba poslije toga ispunjeno je raznim nemirima: Burgundija, proširena današnja Bourgogne, i Italija odvojiše se od dosadanje zajednice. U Zapadnoj Franačkoj zavlada anarhija, a Istočna se Franačka podijeli u nekoliko plemenskih vojvodina: Bavarsku, Sasku, Švapsku, Franačku i

Lothringen. Kralj Konrad Franački, koji bi izabran u istočnom carstvu, iza izumrća Karolinga, nije mogao da ustraje protiv saskog vojvode Henrika. Sam je vrlo dobro prosudio postojeće stanje, odrekao se prijestolja, a na smrtnoj postelji preporučio g. 919. svog protivnika Henrika u uvjerenju, da je budućnost zemlje u rukama Sasa. Pojam *Svetog rimskog carstva njemačke narodnosti* bijaše vrlo podoban za svakojake interpretacije i aspiracije.

VI

U XI., XII. i XIII. vijeku Kršćani zapadne Evrope otpremiše put Istoka nekoliko ekspedicija da oslobode Jeruzalim i Kristov grob, koji se nalažahu u rukama nevjernika. Ekspedicijama su dali ime *Križarskih vojna,* po tome, što su svi oni, koji su u njima učestvovali, na svojim odijelima nosili križ od crvenog sukna. Učesnici tih ekspedcija, barem prvih, nijesu se među sobom razlikovati ni po rasi, ni po narodnosti a ni po državnoj pripadnosti. Svi su sačinjavali jedan kršćanski narod pa se prema tome i reklo, da su Križarske vojne ratovi Kršćanstva prema vani. Kako je velik broj Križarskih vojna imao svoj početak u Francuskoj, tako ih je jedan suvremenik opisao pod naslovom *Gesta Dei per Francos,* što bi od prilike značilo *Djela Božja izvršena po Francuzima.*

Moglo bi se reći, da su Križarske vojne imale svoje povode prvoga i drugoga reda.

Glavni je povod, što se na Istoku u XI. stoljeću javio novi muslimanski narod, poznat pod nazivom *Turskih Seldžuka.* Podrijetlom iz Turkestana na sjeveru Perzije, uništiše arapsku državu Bagdada, udariše na Bizantsko carstvo, oduzeše mu Malu Aziju i zauzeše čak i Nikeju nedaleko od Marmarskog mora. Sad je s njihove strane zaprijetila opasnost Carigradu, a poslije Carigrada i samoj Evropi. Radi toga se carigradski car Mihajlo g. 1073. obratio za pomoć na papu Grgura VII.

Pet godina kasnije, dakle g. 1078., dočepaše se Turci Jerusalima. Do tada a već od g. 636., dakle za puna četiri stoljeća, Jeruzalim bijaše u rukama muslimanskih Arapa. Arapi su dobro znali, da je Jeruzalem sveto mjesto, da je tu Kristov grob, koji se ukratko označivao kao Sveti grob, i da su grčki carevi dali sagraditi crkvu za njegovu zaštitu. Arapi su sve to ne samo dobro znali nego i poštivali i vodil računa o vanrednoj kršćanskoj pobožnost, koja dolažaše do izraza na tim svetim mjestima i radi tih svetih mjesta. Jedan od najmoćnijih arapskih vladara kalih Harun al Rašid pošao je tako daleko u svojoj obzirnosti prema osjećajima kršćana, da je Karlu Velikome poslao ključe Svetog groba.

Arapi su uvijek davali jasne dokaze svoje tolerantnosti i nijesu pravili smetnja hodočašćima, koja se u 11. vijeku ređahu jedno za drugim. Nasuprot tomu njihovi nasljednici, Turci, pravili su im svakojake smetnje ne zazirući ni od pogrda i zlostavljanja. Kršćanima nije više bilo moguće, da dolaze u Svetu Zemlju i da se mole na Spasiteljevu grobu.

To se kosilo s raspoloženjem ljudi, prožetih čistom vjerom, koji su htjeli živjeti za Krista, trpjeti za Krista, i uz velike napore posjećivati Njegov grob, izmoliti oproštenje za svoje grijehe i polučiti vječno spasenje. Zatvoriti pristup u Jeruzalim bijaše jedno te isto što i zatvoriti rajska

vrata. Jedan savremenik prve Križarske vojne piše: »Na vojnu se spremaju ne samo mladi ljudi, da se bore, nego i djeca, starci i starice, da ih prate. Ovi znaju, da se neće boriti ali se nadaju, da će biti izloženi mukama. Prvima kažu: Vi ste mladi i jaki, vi ćete se boriti, a mi ćemo trpjeti za Krista i zaslužiti raj.«

Prilike u Svetim mjestima i vjersko raspoloženje bijahu glavnim povodom Križarskih vojna. Ali je bilo i drugih.

Mnoge je vukla želja, da krenu u dosad nepoznate krajeve i da tamo nešto osvoje. Vitezovi su se uopće rado borili, a Istok bijaše u očima ljudi sa Zapada zemlja puna svakog blaga Božjega. Doista, i mnogi koji su težili za materijalnim dobrima, nijesu zaboravili na spas duše.

Papa Urban II., rodom Francuz, dok je g. 1088—1099 sjedio na stolici Svetog Petra, bijaše sazvao koncil u Clermontu, u Auvergni, da provede neke reforme među francuskim svećenstvom. Zadnji dan koncila, 28. studenoga 1095, ocrtao je pred velikim brojem crkvenih dostojanstvenika, svećenika i vitezova patnje, kojima su izloženi hodočastnici u Svetim Mjestima i pozvao kršćanski svijet na oružje, da se Kristov grob izbavi iz ruku nevjernika. Po Kristovim riječima: »Odreci se samoga sebe, uzmi križ i mene slijedi«, vitezovi i prosti ljudi, koji se javiše da će poći u vojsku, postaviše na svoja odijela znak križa. Poslije koncila papa je propovijedao po južnoj Francuskoj i pozivao biskupe, da i oni propovijedaju i pozivaju narod na vojnu. Tko se odazove, dobiva oproštenje od grijeha; žene, djeca i dobra Križara dolaze pod zaštitu Crkve.

Prve križarske čete krenuše put Svetih mjesta g. 1096.; u njima bijahu pretežno Francuzi iz južne Francuske i Normani. Lotarinžani krenuše pod vodstvom plemićkog viteza Gotfrida Bouillonskog, južnolotarinškog vojvode. Gotfrid povede svoju vojsku uzduž Dunava preko Ugarske pa uzduž Morave i Marice do Carigrada. Tamo stigoše i južnofrancuski i normanski Križari. Grci su na njih gledali s nepovjerenjem i vrlo ih slabo podupirali. Vojska je pobijedila kod Doryleuma južno od Nikeje, zauzela turski glavni grad Nikeju, otvorila sebi ulaz u unutarnju Malu Aziju, pa, i ako uvijek zaokupljena borbama, marširala uvijek dalje preko pustih ravnica, prešla preko Taurusa i kilikijskih primorskih ravnica te dospjela do Tarsusa. Tu se od nje odvojio Gottfriedov brat Balduin s jednim dijelom vojske, krenuo istočnim smjerom i u osvojenoj Edessi osnovao kršćansku kneževinu. Glavna je vojska osvojila Antiohiju, koja bijaše jako učvršćena pa ju prije morala optsjedati sedam mjeseci. Tu je Normanac Bohemund osnovao svoju kneževinu. Vojska stiže u Jeruzalim g. 1099, i tu se osnovalo *Jeruzalimsko kraljevstvo.* Kruna bi ponuđena Gotfridu Bouilonskom, ali ju je on odbio opravdajući svoju odluku tako, što on ne bi mogao nositi zlatnu krunu ondje, gdje je Krist nosio trnovu. U svojoj se kršćanskoj poniznosti nije nazvao kraljem nego samo zaštitnikom Svetog groba.

Pad Edesse i osnivanje prvih kršćanskih kneževina na Istoku izazvalo je veliko oduševljenje na Zapadu. Opat Bernhard de Clairvaux, koga su prozvali neokrunjenim vladarom zapadnog svijeta, stade propovijedati nastavak Križarskih vojna i nađe za to odziva kod kraljeva u Francuskoj i Njemačkoj, koji se stadoše spremati na drugu Križarsku vojnu g. 1147—

1194. U nju se polagahu velike nade, ali je uspjeh izostao. Pothvat se izjalovio pred zidinama Damaska.

Tek, kad je g. 1187. u ruke Križara pao Jeruzolim, zapadni se svijet ponovno uzbunio. Car Fridrih I. i kraljevi Francuske i Engleske, i ako su živjeli u međusobnim svađama, uzeše križ u svoje ruke i krenuše put Svetih mjesta. Fridrih krenu put Istoka s malom vojskom ali izvježbanom boju, zauze Ikonium, ali ga uguši voda rijeke Salepha g. 1190. Njegov sin istog imena dovede vojsku pred grad Akkon, ali umre za potsjedanja ovoga grada. Njegov pothvat završiše kraljevi Francuske i Engleske g. 1191. Jeruzalim ostade u rukama odvažnog ali i plemenitog *Saladina*, koji je od poglavice Kurda postao vladarom Sirije i zadao smrtni udarac imaginarnom kalifatu Nila.

Četvrta Križarska vojna g. 1020—1204. vuče svoju lozu iz Venecije i dovede do zauzeća Jeruzalima i osnivanja *Latinskog kraljevstva,* koje je g. 1261. potpalo pod Istočnorimsko carstvo, i to ono, koje bijaše iskrslo oko Nikeje. Mlečani se tada ustališe na grčkim otocima i time digoše svoju trgovinu do svjetskog značenja.

Peta Križarska vojna g. 1217—1221. dovede Križare ponovno u Svetu Zemlju, čak do Egipta. Svršila je tragično jer su tamošnji stanovnici umjeli da izvedu velike poplave. Za šeste Križarske vojne g. 1228—1229. Fridrik II. sklopio je mirnim putem ugovor sa egipatskim sultanom i od njega dobio Jeruzalim. Ali Turci ponovno stupiše u akciju i od dviju križarskih vojna, koje je iz Francuske poveo Ljudevit Sveti, nije ni jedna polučila svoj cilj. U Egiptu vlast Kurda naslijediše ratoborni Mameluci, obnoviše borbu velikom žestinom i g. 1291. osvojiše Akkon, posljednji kršćanski posjed na Istoku.

Za Križarskih vojna, za ovih mnogobrojnih napadaja kršćanskog Zapada na muslimanski Istok, Crkva je došla do potpune svijesti o svojoj velikoj moći. Svjetske države prihvatiše ratne planove, koje izradiše pape i ako su njihovi interesi često bili u opreci s interesima Crkve. Glavni zastupnik Zapadnog svijeta bijaše Francuska. Slava normanskog i južnofrancuskog viteštva proširila se po čitavom svijetu. Francuski vitezovi bijahu prvi, koji su umjeli spojiti viteštvo s monaštvom. Tako su u Svetoj Zemlji nastali *duhovni viteški redovi,* čiji članovi ne polagahu samo monaške zavjete siromaštva, čistoće i poslušnosti nego se obvezaše i na njegu bolesnika pa i na borbu protiv nevjernika. Glavni redovi, koji tada postadoše, bijahu *Johaniti, Templari* i *Njemački red.*

Red Johanita osnovaše trgovci iz Amalfija kao bratstvo bolnice sv. Ivana (Johana) u Jeruzolimu g. 1048. Nošahu crnu mantiju s bijelim križem.

Templari se prozvaše po prvom mjestu svog boravka, koje se nalazaše u blizini Salamonova hrama (templum). Njihovo je odijelo bijela mantija s crvenim križem.

Njemački red bi osnovan g. 1190. kao bratstvo za njegu bolesnika pred Akkom. Nose bijalu mantiju s crnim križem.

S gubitkom Svete Zemlje nestade duhovnim redovima područja, na kome bi bili mogli razviti svoju djelatnost. Johaniti preniješe svoje borav-

vište najprije na Kipar, zatim g. 1319, na Rhodos, a g. 1530—1798. na Maltu pa se i prozvaše Maltezima ili Malteškim redom. Templarski se red izopačio pa ga je papa ukinuo g. 1312. Njemački red odnosno njegov poglavica Hermann von Salza bi pozvan g. 1226, da krene u zemlje oko Visle i da radi u korist pokrštenja poganskih Prusa. U doba između 1230—1283. imao je održati mnoge borbe ali je lijepo uspijevao u svojim pothvatima za širenje nijemstva i kršćanstva. Poglavica reda se preselio g. 1309. iz Mletaka u Marienburg.

Formiranje dviju država kratkog života na Istoku, Kršćanskog *kraljevstva Jeruzalima* i *Latinskog Carstva Carigrada,* nije bilo jedina posljedica Križarskih vojna. U Zapadnim zemljama a naročito u onim zemljama ,odakle krenuše najjače ekspedicije, nastadoše i posljedice trajnijeg značenja. Te posljedice bijahu gospodarskog i političkog karaktera.

Križraske su vojne mnogo doprinijele razvoju trgovine. Udariše temelje življim pomorskim vezama između gradova na Zapadu i na Istoku. Prevozom Križara i hodočastnika obogatiše se pomorci Marseille, Genove, Pise, a naročito Venecije. Iz raznih su krajeva redovito dva puta na godinu išla velika brodovlja put Svete Zemlje. Dok su Kršćani imali u svojim rukama luke Sirije, trgovci su iz Francuske i Italije uvozili na Istok svoje proizvode a dovažali istočne proizvode na Zapad. Istočne zemlje, zemlje arapske i grčke, stajahu na višem stepenu civilizacije od zapadnih. Život bijaše tamo pun raskoši, što nije moglo ostati neopaženo Križarima. Križarima treba zahvaliti, da se u zapadne zemlje uvukla uporaba sagova, umjetno izrađenog pokućtva, fino izrađenog posuđa i dragocjenih tkanina. Proizvodi tvornica u Damasku bili su vrlo cijenjeni posvuda.

Križarske vojne oslabiše moć velikaša, jer su stajale život mnogim velikašima a preživjele bacile u siromaštvo. Križari putovahu na svoj trošak; sami su se imali opremati i hraniti sebe i svoju pratnju. Prije polaska na vojnu trebalo je smoći prilično veliku količinu novca, vrlo često prodavati i zalagati u obilnoj mjeri svoj imetak. Mnogi krenuše s nadom, da će se brzo i lako obogati, a mjesto toga se vratiše kao siromasi pa je trebalo, da propadnu ili založe i ono malo, što im bijaše preostalo. Osiromašenje velikaša dobro je došlo kraljevima i velikašima vazalima a naročito stanovnicima gradova, kojima su njihovi pređašnji gospodari sada prodavali svoja dobra.

Križarskim vojnama duguju Francuzi svoj politički i gospodarski upliv na Istoku, koji je potrajao kroz više stoljeća. Broj Francuza na Istoku rastao je od dana na dan tako, da se Francuzi u očima ljudi na Istoku izjednačiše sa Zapadom. Francuski se jezik proširio po Siriji i Kipru, Armeniji i Moreji. Osnovanje mnogobrojnih francuskih škola na Istoku znatno je podiglo njihov prestiž.

Čak na mnogim mjestima političke korespondencije francuskih i engleskih državnika iz g. 1916., dakle iz dobe posljednjeg svjetskog rata, ima reminiscencija na događaje i pojave iz doba Križarskih vojna.

(Svršiće se)

K. RIMARIĆ-VOLINSKI:

LERMONTOV

O 100. godišnjici prvih književnih istupa (1814—1832-34—1933).

LERMONTOV.

Sav — jedna mašta; pogled gore;
Ne za zemaljski stvoren jad,
Ti sad si Demon, sad Pečorin,
Izbjegli monah, Meirin brat...

Kod vrata stavši — pravo d'jete —
»Odlazim«... buncaš... »ne, ne još!..,«
Htio si vjere primitivno-svete,
Romantički si sanjao nož...

Za zemlju, ljude ravnodušan,
Sav vezan uza udes svoj
U samoj sjeti bio si zdušan
Tuđ svijetu bio; svijet — tebi tvoj...

Ti strast si maštô divno-bajnom,
No priprosta ti priča kob:
Opijen Kavkaza si tajnom,
I Kavkaz postade ti grob.

I sreća Božja u mrak pane,
Ko san, ko pahuljica roj —
Što biraš? Tane, drugo tane
I malograđanski dvoboj...

Poštivač demonskoga žara
Izazvat Tvorca bješe rad...
O mila Rusijo — Tamara,
Ne vjeruj njemu: bješe mlad.

U blijedom shvatiće on nebu
Da tek je počeo dugi put.
Jer često djeca grizu, grebu
Baš onu, što ih hrani, grud...

Mih. Kuzmin.[1])

Kao što u novijoj ruskoj poeziji stoji Blok prema Brjusovu (zagonetni i mistični kompleks predosjećaja prama konciznom, mramornom i hladnom obliku ljepote); kao što u najnovijoj — bučni i cirkusni Majakovski prema toplom i sugestivnom Jeseninu — tako se u klasičkom zlatnom vijeku ruskog pjesništva diže romantična figura Lermontova nasuprot brončanom kipu Puškinove pjesničke ličnosti. Puškin je sav — određenost, mramor, uzor... Lermontov je mladićki nesređen, često naivan, kolebljiv, nestalan. Simpatije prema jednom ili drugom ovise o dobi čitaočevoj. Dok se u mlađim, mladićkim godinama naše duše više inficiraju Lermontovljevim nebuloznim čežnjama, dotle kod zrelijih ljudi jače odjekuju one muževne i konstruktivne note Puškinove. A opet kod starijih ljudi često puta se budi naročito živ suosjećaj sa Lermontovljevom nekom neposrednom i donekle primitivnom romantikom.

I jedan i drugi su ruski Byronisti. Ali, dok je Puškinu uspjelo da se konačno oslobodi byronističke poze i približi Šekspirovoj izrazitosti, a u drugu ruku izrazi ono posebno, što se može naći na dnu duše jednog Evropljanina-Rusa[2]) (u tom smislu Puškina smatraju simbolom konstruktivne i pozitivne Rusije i začetnikom rasnog i kulturnog rusizma) — dotle je Lermontovljev Byronizam ostao njegovom osobinom sve do smrti, ali nije primio određenijeg tona. Ostao je, vele, romantični »junker« (pitomac oficirske škole) sve do zadnjeg trenutka svog života.

[1]) Sve pjesničke ulomke prevodim u ritmu originala.

Kuzminova pjesma, navedena na početku, daje vanredno reliefnu karakteristiku nesretnog Lermontova, koji nije mogao da se konačno formira i da sebi stvori »pravo« lice.

Radi razjašnjenja onoga, do sada prilično zagonetnog, lica Lermontovljeva, ne škodi da se zaviri u zbirku njegovih ranijih, često dječjih i djetinjastih, pjesama i poema. Izvan Rusije su te pjesme vanredno slabo poznate. Prevodilo se i upoznavalo samo sa glavnim, tobože, zrelim djelima, među kojima je dobro poznat njegov prozni... roman baš nije, nego bismo rekli sadanjim jezikom, »kronika« — »Junak našeg doba« i dakako »Demon«.[3])

Lermontov se rodio 3. oktobra 1814. godine od oca Jurja Petrovića Lermontova i majke Marije Mihajlovne Arsenjeve. Najveću pak ulogu u njegovu duševnom formiranju igrala je njegova baka Elizabeta Aleks. Arsenjeva (dok mu je majka umrla kad je bio još malo dijete). Sredina sitnoplemićska dala mu je svoju boju. Nije pripadao u pravu aristokraciju, ali se osjećao ipak socijalno-superiornijim. U okolini u kojoj se kretao, blaziranost bila je pravilo. Nije bio ni lijep ni dovoljno bogat, ali je htio da, poput Byrona, bude i prvo i drugo. Otuda mu je poza Child-Haroldova... koja, uostalom, izgleda sasvim nakalupljena na njegovu rusku provincijsku prirodu.

U porodici Lermontovih vladalo je uvjerenje o nekom sjajnom viteškom podrijetlu njihove loze. Mislili su da su potomci španjolskog grofa Lerme, a mnogo je sigurnije da su došljaci iz Škotske (Leirmonort). Danak ovim tradicijama plaća Lermontov u mladenačkoj drami »Španci« i naročito u vanredno muzikalnij pjesmi »Želja«, isto tako iz mladićkog doba i zato slabo poznatoj i neprevedenoj. Evo je — sa svom njezinom blaziranošću i čudnim nekim anti-patriotskim stavom, koji se i inače katkada očituje kod Lermontova.

»ŽELJA«

Što nisam ja ptica, taj stepski vran
Što leti, zemaljskomu svemu stran?
Što ne mogu da lebdim u nebu vjek,
I slobodu da volim tek?

Ka zapadu, zapadu letio bih ja
Gdje mi očinska zemlja[4]) i zvate i sja
Gdje u starome gradu — uz maglu, uz strah,
Pređa mojih sahranjen je prah...

[2]) Vidi u Merežkovskijevoj knjizi »Vječni Suputnici«, esej o Puškinu.

[3]) Demon je nastao kad je Lermontovu bilo 19 godina, dakle, jedva se može smatrati zrelim djelom. Prevod Zmajev nimalo ne odgovara originalu, jer je promijenjen ritam.

[4]) »Očinskom zemljom« zove Škotsku!

Zahrđali mač, ko i djedovski štit,
Tamo drijema, obješen o zid...
Ka maču i štitu doletio bih tud'
I prašinu krilom bih dignuo svud.

I škotijsku harfu dodirnuo bih
I glas bi se čuo ispod svodova tih...
...Izazva ga jedan i jedan ga ču...
On umuknu, ko što i postade, gluh...

Nekorisne molbe, bespredmetan san,
Sudbom prestrogi zakon je dan.
...Između' mene i gorja mog rođenog tla —
Morska pučina leži — sva zla...

Gdje je, rode, tvoj potomak? Žali de njeg:
Njega ubija tuđi mu sn'jeg...
Prem ovdje sam rođen, al svemu san stran...
Zašto nisam ja stepski taj vran?...

A u kakvu obliku zamišlja pjesnik Rusiju, čiji su »njegovi« njemu tobože tuđi? Porodica je Arsenjev, kako se čini, nešto prepatila za vrijeme »Pugačovštine« — narodne bune protiv posjednika, koja je izbila još za Katarine II, ali koje su uspomene dugo tištile vladajuću klasu. K tome pridolazi i utjecaj, valjda, Puškinove »Kapetanove kćerke« i njegovih studija o pugačevskoj buni. Bilo kako, Lermontov-dijete sav je pod uticajem groznih priča o krvavom pokolju plemića. Zato mu se Rusija čini zemljom s krvavim fatumom. Uporedo s proznim pokusima iz ovoga doba, ostao nam je i vrlo karakterističan ulomak u stihu, koji dobiva u naše doba upravo proročanski smisao. Ovaj melodramatski ipak, ali nadasve čudan ulomak daje razloga da uporedimo Lermontova sa Blokom: obojica su »predosjećali buru«, svaki, svakako, u okviru svojih vremenskih prilika. Dok Blok u stilu simbolizma pjeva o nejasnim predosjećajima, Lermontov, u stilu melodramatskog romantizma daje ovu sliku:

PROROČANSTVO (OVO JE MAŠTA...[5])

Doći će godina, za rusku zemlju strah,
Kad kruna carevâ će past u prah.
Izgubiće k njim ljubav seljak-crv
I hranom mnoštvu biće smrt i krv...
I djecu sitnu, ko i ženski sv'jet
Odbačen zakon štitit neće smjet';
Kad kuga će od lješina, uz smrad
Prolutati kroz tužna sela, grad,
Iz koliba će nesretnike zvat;
I jadnu zemlju mučit će još glad...
I otsjev požara će ići r'jeka duž;
Tog dana moćni javit će se muž,
Ti poznaćeš ga i razumjet još
U ruci mu što znači čelik-nož.
I jao tebi! Plač tvoj, tužni jauk
Bit će mu smiješan, kao mužu-bauk.
U njemu sve će biti — grozan mrak,
Ko njegov plašt, s visokim perom, čak...[6])

[5]) U originalu: Predskazanie. (Eto mečta...).

[6]) Zadnji redak je nerazumljiv i djetinjast: ta Lermontov zamišlja kobnog vođu ustanka kao kakvog melodramatskog junaka u plaštu i s šeširom s velikim perom. U varijanti ima mjesto »perom« — »čelom«...

Ovakav melodramski prizor revolucije na pomolu duže je vremena bio zarobio mladićku dušu Lermontovljevu. On je kolebao između simpatija k revolucionarnim pokretima na Zapadu i neke zebnje pred strahotama nove ruske »pugačovštine«. Ovo je jako karakteristično za epohu, kad je »revolucija« buktjela u glavama plemićkih sinova, koji nisu ipak bili u stanju da pristupe oslobođenju vlastitih težaka. Unatoč vremenskoj zavisnosti, ipak retcima Lermontova provejava neki, zbilja, mistički užas, koji, zaista, diže njegovu pjesmu na onu visinu proročanskog nadahnuća, koju je rijetko kogod postigao... Nas ipak momentano zanima više sam Lermontov, njegov duhovni oblik i njegovo djelo.

Godine 1826. vidimo pjesnika-mladića u srednjoj školi — u ondašnjem moskovskom »universitetskom pensionu«. U tim godinama on nešto putuje (na Kavkaz), mnogo se djetinjski zaljubljuje i nastavlja svoj pjesnički rad te stvara niz pjesama, još daleko nesavršenih, ali uvijek u stilu specifičnog ruskog mladićkog »byronizma«. Godine 1830. stupa kao šesnaestgodišnji dječak u moskovski univerzitet.

Njegova ćud, talentirana — ali bez naučnih temelja —, zanešenjačka i često puta neobrazloženo ohola (onom ohološću »dobro odgojene« aristokratske djece), dovodi ga do mnogih sukoba, tako da konačno napušta visoku školu... Ali i univerzitet toga doba izgleda baš malo »univerzitetski«. Bogati mladići su dolazili u pratnji sluga, kao neke licejke; siromašnih bilo je, ali manje, nego u kasnije doba; profesori sa malo izuzetaka nisu naučni radnici, nego samo činovnici; režim Nikolajevski, za koji je karakteristično ono što se dogodilo drugom ruskom pjesniku (Poležajevu). Kod mladića su našli neku lascivnu pjesmu. Car je, doznavši za to, zaključio, da je omladina, ako se bavi takvim stvarima, sposobna za sve, dakle i za prevratne ideje (čudna okolnost, ali ova se misao provlačila kroz mnoge čine ruskih vlasti u to doba). — Poležajev bude poslan u vojsku kao redov *bez roka*. Umro je od tuberkuloze na Kavkazu, tek poslije smrti podignut na čast zastavnika, dakle nižeg oficira...

U ovim školskim godinama Lermontov stvara nekoliko značajnih djela. Najmanje su poznata izvan Rusije dva poema: »*Zadnji sin slobode*«,[7]) otkrivena u prvom deceniju našeg vijeka među pjesnikovom ostavštinom, i »*Izmail-Bej*«. Ona prva pjesan pokazuje stav mladog Lermontova naprama pitanju o narodnoj slobodi. On pjeva o junaku, koji je digao neuspjeli ustanak protiv Rjurika, kad je potonji sa svojim Varjazima osvojio novgorodsku Rusiju. Od toga, dakle, doba, Rusija je u ropstvu. Pjesma nije bez lijepih stihova, ali čitava koncepcija preveć je mladićka i naivna; »*Izmail-Bej*« pak jest stvar, malo melodramska, ali jezično i ritmički vrlo muzikalna. Ovo je reminiscencija sa djetinjeg putovanja na Kavkaz. Tema je slična mnogo kasnijem Tolstojevu »Hadži-Muratu«, sa većim romantizmom u traktiranju, shvaćanju i koncepciji i s manje, razumije se, poznavanja ambijenta. Nastala je ne bez utjecaja Puškinova »Kavkaskog zarobljenika«, a karakteristično je i to da i u svojoj najranijoj periodi Lermontov

[7]) »Poslednij syn voljnosti«, prvi put naštampana u sabr. djelima pod red. Abramovića. (Izdanje Akademije Nauka, Petrograd 1913.).

piše pjesme »Čerkeze« i »Kavkaskog zarobljenika« — pravu imitaciju i perifrazu Puškinova djela.

Stav mladićev je jasan: on je Španjolac, on je Škot... On je mali Byron... U Rusiji su snjegovi, tirani, jednoličnost. Duša pjesnikova traži novih doživljaja... Od sablasnog prizora »Pugačovštine« pribjegavao impresijama primitivno-slobodnog Kavkaza. Sve je to još sasvim mladićki i nezrelo. Uza sve to, kako smo rekli, u pjesmi ima bezbroj vanredno uspjelih stihova, naročito u opisima prirode. Navodimo nekoliko pasusa iz tog malo poznatog poema:

Kavkaz.

IZ »IZMAIL-BEJA« (g. 1830.)

I

Moj pozdrav tebi, Kavkaze moj sijed!...
Za tvoje gore tuđin nisam, ded'...
One su mene maloga već znale,
Na stepsko[8]) nebo naviknuti zvale...
Odonda dugo sanjati ja znam
Tek nebo Juga i taj suri kam...

Al' što si lijep, sin surovi Slobode,
Prijestolja prirode, što Vječitome vode,
Kad oblaci, svi plavi, kao dim
U sutonu približuje se... S tim
Još lebde ovdje, šapuću, ko sjene,
Nad glavom neke prikaze mi snene
Ko perje kacige... I mjesec tam'
Nad plavim svodom luta, uvijek sam...

II

Oh, kako voljeh, Kavkaze moj snažni,
Sinova tvojih običaj odvažni,
Nebesâ tvojih bistro-plavi sjaj
I brzih bura gromoglasni raj
Kad pećine i humci tvoji stari
Dovikuju u noći, kô stražari;
Najednom tračku sunca dođe red
I potočić se zlati; stepski cvijet
Mirisavu si glavu sakrit neće,
Sav blista, čisto kao rajsko cvijeće...

U sutonu oblaka kišnih roj
Ja pratih: rastrgana plašta kroj;
Svi — ljubičasti, crvenim sa kutom,
Još prijete... Al' sa slijedećom minutom
Tajanstven grad se diže, drevni div,
Nad stijenom, maglen, proziran i siv;
Za tren ga vjetra nosi dašak jaki...

Ovako lanac zvekom (šta je kriv?)
Zločinca-patnika prekida sanak mlaki,
Kad polje svoje vidi opet živ...
U nizu pak — kô brda od snjegova —
Na zapad oblaka — gle — plivat nova...
...U red se guraju, isprativši već dan
Ogledaju se, svijetli kao san,
Bezbrižno, veselo i tako tečno,
Kô da će nama sviđati se vječno...

[8]) U kavkaskom predgorju leže, kako je poznato, stepe.

III

Plemena su divljačna gorja tog
Rat im je zakon, a sloboda — bog..
Tu rastu ljudi kod razbojstva tajnih,
Okrutnih djela, djela divlje-bajnih;
U kolijevkama djecu majčin glas
Imenom »Rusa« plaši svaki čas...
Tu — ubit dušmana — pohvalan čin je vazda
Sigurno bratstvo, čvrstoća je odmazda;
Tu je za dobro-dobro, krv — za zlo,
Za mržnju — ko za ljubav — dobro tlo...

I dalje pristupa opisu teme ljubavi i mržnje, koja nas, kako smo rekli, prenosi u fantastički i romantički ambijenat divljeg još Kavkaza, kako ga je sebi zamišljao mladi Lermontov.

Ali sedamnaestgodišnji mrzilac svoje domovine i slobodoljubac ipak je dijete svoga kruga. Napustivši univerzitet i uvijek zarobljen maštom o svjetskom sjaju (a u doba Nikole I najsjajniji je položaj u društvu bio, van sumnje, onaj gardijskog konjaničkog oficira) — stupa u konjaničku školu. Dolazi dakle iz moskovskog civilno-plemićkog ambijenta u Petrograd, u ambijent vojnički. Ovo bi bilo, čini se, bez vrijednosti za njegovo literarno stvaranje... Međutim, ne... Baš u ovo doba nastaje niz djela, od česti doduše škakljivog sadržaja (»Ulanova žena«, »Mongo«, »Peterhofska svetkovina«), a od česti autobiografskog — kao jezično vanredno dotjerani ulomak prema »Saška« (Mali Aleksandar), gdje, uz prilično lascivan glavni incident, sasvim muževnim, već »lermontovljevim«, stihom daje prikaz svoga djetinjstva, svojih studentskih godina i čak života u ondašnjoj Moskvi.

»Saška« nama posebno daje: *himnu Moskvi,* koja je jedan od zbilja uspjelih pokusa patriotske lirike na ruskom jeziku, *opis francuske revolucije,* koji opet ide u prilog misli da je Lermontov bio upravo sav u vlasti sablasnih slika različitih prevrata i krvavih obračuna — i, konačno, *sliku života na univerzitetu* toga doba, koja nam daje koncizan autobiografijski materijal. Tko je pročitao »Sašku«, taj vidi kao živa mladog Lermontova i počinje razumijevati njegov umni horizont i uzroke i posljedice njegove duševne tragedije. Saška je donekle reminiscencija i na »Evgenija Onjegina«, ali unosi i mnoštvo drugih nota. Kasnije je pjesnik, već u zadnjim godinama, pokušavao spjevati neku novu varijantu »Saške«, u istom ritmu (to je »Priča za djecu«[9]), ali i ovo djelo ostade samo u fragmentu.

Navodimo ulomke iz »Saške«.

Moskva.

»SAŠKA« — ĆUDOREDNI POEM[10])

VI

...Moskvoljanin je junak moj. Zbog tog
Ja mrzim Nevu, maglu joj svirepu,
Jer tamo (svjedok mi sav svijet i Bog!)
Sve zabave su štetne ruskom džepu,
A nauke nam kvare uma sok,
Jer život tamo dosadnog pun jala,
Baš poput tog, na Finskom moru, žala.
— U Moskvi — drugo: dok mi traje dah

[9]) »Skaska dlja detej«.
[10]) »Nravstvenaja poema« (razumije se ,ironički).

U Moskvi voljeću i sami prah!
Baš tamo, prvi put, u dane sreće
Bolovao sam od strasti koja peče...

VII

O, Moskvo, Moskvo! Volim te ko sin,
Ko pravi Rus,[11]) svom snagom, nježno-žarkom
Sjedine tvoje, svaki stari klin
I mirnog Kremlja tornjeve nad jarkom.
Zalud je kušô tuđi vladar-džin
Sa tobom, starodrevnim divom
Natezati svom glavom; nadom krivom
Uništit tebe; zalud tuđi gost
Navalio... kreneš — slomljena mu kost...
Umukla Vasiona. Vladar pravi
Ti živiš sam, baštinik našoj slavi...

VIII

Ti živiš, živiš! Svak ti kamen krut
Jest sveti mit za mnoge naraštaje...
...Uz kulu sjeđah koja resi kut
U jeseni, kad sunce tračak daje
I s mahovinom igra pramen žut,
I kad iz gnijezda, ispod krova sama
Gle, lastavice lete tamo-amo...
Sve dalje lete, sasvim tuđe nam!...
Zaviđat njim na tom životu trebô,
Što im, ko ufanje, sloboda, gleda nebo...

Pristupivši opisu djetinjstva svog junaka Aleksandra, veli o njemu da je odrastao u očinskoj kući posjednika, te da je imao odgojitelja Francuza-aristokrata, koji je nastradao za revolucije. Taj je junaku udahnuo mržnju prema revoluciji i francusko-legitimne osjećaje...

Francuska revolucija.

LXXV

...Odgojitelj mu čisti Francuz bio
Marquis de Tesse pedant napola-smiješni[12])
On s dugim nosom tanki ukus slio.
I zato rado primô novac grešni...
U društvu Muza, gospa imô dio
Sonete skladô... Premda katkad, kažu
Pun sat se muči, dok se rime slažu...
Al viceva je puni leksikon
U džepu svojem stalno nosio on
I znajući da tom je svaka rada
Nije razmišljô »spada« il »ne spada«...

LXXVI

Bi otac njegov — bogati markiz
Al padne žrtvom narodnoga vala,
Na fenjeru bi podignut u vis
Po modi onoj: ukras ili šala?...
Naš prijatelj, pariski Adonis,
Prepustiv prah svog oca sudbe tmini,
Nije se klanjao gordoj gijotini
I, proklevši slobodu, narod svoj,
On, gladan pođe u životni boj...
Konačno, dođe, poznav muke slanost,
U Rusiju, promicat ondje znanost...

[11]) Uporedi »Mladog Škota« iz mlađih godina!
[12]) Uporedi u »Evgeniju Onjeginu« Onjeginova Monsieura.

LXXVII

I priče mu zavoli Saša moj
O zborovima pučkim i o bijesnom
Prolomu strasti; o minuti toj
Kad putnik-kralj ubijen ruljom svijesnom.
Nad svetinje pariske bučni roj
Fantazija zaluta mu; i glava
On svetih pad već čuje: crna strava...
A milijun prosjaka, tu i tam
Sve viču: »neka živi zakon sam!«
I nemajući kruha, niti zlata
Tek same krvi traže u Marata...

LXXVIII

Pak vidio je od stratišta on prag.
Ljepotica na njega stupa, žena.
Na njenom licu teške brige trag
I grižnje savjesti na njem je sjena,
I rulja plješće, u nju uđe vrag...
I evo, bujne kose zlatan pramen
Na ramena se prosu, bijeli kamen...
I čelo to, što vijenac resit zna
Pod sjekirom je... Bože, gadna sna...
Na tren-de stani, ruljo, ti, bahata...
Al' glava već otsječena od vrata...

LXXIX

I krvi rijeka prosu trena tog
I grmjet sjekira započne žedna
I tebe, pjesniče,[13]) ne čuva Bog
Visoko čelo padne... Lira vr'jedna
Zalud po svjetu trubila, ko rog
Sve ono što si svojom dušom smatrô:
Fantazije i sjetu, maštu, vatru...
Zaludu! Ti si prošô krvav put
Bez osvete... I stvaralačku grud
Ni britka rima, niti potsmijeh hladan
Ne digne više... Propao si jadan...

LXXX

I s tobom Francuska dočeka pad
Pod noge krvnika, bezdušnog, mrskog, tupog
I nije nitko viknô glasno tad'
Iz mraka misli, ništavog i glupog,
Ne javi s' nitko, svojoj žrtvi rad...
A pogled međutim Napoleona
U tom' stepenice svog gleda trona...
...Ovako dalje tjerat mogao bih
Al istiniti malo vrijedi stih,
Ponavljat novine — nimalo nije novo,
Čak smiješno je, a naročito ovo...

Dakle, sablast francuske revolucije dopunja u glavi mladog pjesnika strahovitu tradiciju pugačovštine... Ali to ne smeta, da se na univerzi đak markiza de Tessea ponaša upravo gospodski. O tim stvarima čitamo u narednim strofama »Saške«...

CXVIII

Univerzitet u Moskvi u 20 godinama XIX

...Napusti brzo već i internat
Gdje uče stalno azbučicu samu.
Studentom promoviran, stupa sad
Naduven mladić znanosti ka hramu...

[13]) André Chénier.

O, svetog mjesta! Sjećat se sam rad —
U snu — katedre, hodnike i salu,
Sinova tvojih raspravu ne malu
O Kozmosu, o Bogu — Svjetski Um! —
I — piti što: rum s čajem il' gô rum,
. . . Pred vlastima ih nastupa »prečasna«,
Kaputa mnogog, prnjava i masna . . .

CXIX

I jedva tek udara osmi sat
Već trči gradom učen narod nijemo:
Taj noćas radio, s mudrom lampom brat
Taj, sužanj Bakhov, noć u lokvi drijem'ô.
Jednako svi su zamišljeni sad,
Pa gredu . . . Dođu . . . Dugonja-profesor
Dolazi. Pozdrav. Služben, kô asesor . . .
Galame . . . Knjigu uzme — viču još . . .
Odlazi. Triput gore. Paklen koš!
. . . Taj život bješe Saši mom po volji
Od raja bješe taj mu pakô bolji . . . i t. d.

»Saška« je napisan 1832 godine. 1834 godine Lermontov postaje kornet (konjanički potporučnik) Leib-gardijske husarske regimente, smještene u ondašnjem Carskom Selu. Tako Lermontov dolazi u ovaj gradić, koji je u povijesti ruskog pjesništva vezan s imenima mnogih pjesnika (Žukovskog, Puškina, kako sada vidimo, Lermontova . . . i u najnovije doba Annenskog, Gumileva i Ahmatove . . .).

Lermontov dotjerava svoga Demona (koji, uostalom, za života njegova nije bio štampan. Oficir Zeidler, drug Lermontovljev, donese rukopis »Demona« Al. N. Muravjevu. Dolazi i poznatstvo s literarnim svijetom: s kritičarom Bjelinskim, s Krajevskim. 1835 godine, bez znanja pjesnikova, štampa se »Hadži-Abrets« — izgleda kao nova varijanta »Izmail-Beja« — u časopisu »Biblioteka dlja čtenija«. Polako dolazi književni renommée . . .

Gromku slavu mu stvori oda »U smrt Puškina«, gdje se pjesnik-gardijac obara na dvorsku »camarillu« koju direktno optužuje zbog pogibije velikana ruske poezije. Slijedi godišnji (prvi) izgon. *»Zbogom, neoprana Rusijo — veli pjesnik — zemljo robova, zemljo gospode; zbogom plave uniforme (žandarske) i ti, narode, njima poslušan«* . . .

Iste 1837. godine piše znamenitu »Pjesmu o trgovcu Kalašnikovu«. Vrativši se natrag, opet počne živjeti svjetskim životom. 1840. godine opet griješi, malo u drukčijem stilu. Ima dvoboj s g. Barantom. Opet izgon: premješten u pješadiju, poslan na toliko žuđeni Kavkaz.

Godine 1841., 15. juna, novi, kobni, dvoboj s Martinovim. Biografi Lermontovljevi svi priznaju da je krivac bio sam pjesnik zbog svog naročitog karaktera: volio je harangirati ljude . . . Tako, kako veli pjesnik Kuzmin: »Kavkaz postade mu grob« . . .

U zadnjim godinama izdaje zbirku biranih pjesama: to su one, koje su po *Bodenstedtovim* prijevodima postale poznate izvan Rusije; prelazi i na prozu: »Junak našeg doba« gdje daje svoj »pendant« Onjeginu.

Ali to su stvari općenito poznato. Manje je poznato to, da se, po svim znacima, Lermontov spremao napustiti svoj melo-dramatsko-byronistički

stav i kako se čini, prešavši na prozu, zamišljao je svoju dalnju ulogu nešto à la kasniji Dostojevski . . . Da u ovom nagađanju ima zrno istine, svjedoče mnogi iz navedenih ulomaka, opći štimung Lermontovljeva stvaralaštva, a napose poznata njegova pjesma — i kasnijih — napisana kao pendant istoimene Puškinove:

PROROK

Otkada, Vječnog Sunca rob,
Vidovit postadoh, ko prorok
Kroz oči ljudske čitam kob.
Ko knjigu: zlobu, pakost, porok . . .
Ja počnem Ljubav k ljud'ma zvat
I Pravde širit nauk svijesni —
Na mene bližnji, čak i brat,
Kamenje bacaju, ko bijesni . . .
Ja prosuh prah po čelu svom,
Iz grada bježim — prizor raje! —
I evo, stepa mi je dom:
Ko ptici, Bog mi hranu daje . . .
I, ko što Vječni dade smjer,
Zvjerad zemaljska mene sluša,
I zvijezda sluša, ko i zvijer,
I traci njeni su — ko duša.
A kad kroz bučni prođem grad
Korakom smušenim i žurnim,
Već starci djeci kažu tad
Sa smijehom sebično-odurnim:
»Gle, djeco, evo primjer vam:
Preohol bješe, kob mu pusta:
On, glupan, htje dokazat nam
Da Bog na njeg'va zbori usta!
»Pa gledajte-de, djeco, vi
Tog muža mršava i blijeda:
I gola k tome: prava bijeda;
I kako preziru ga svi . . .«

Tako romantični byronovac, Škot i Španjolac, fantast i mrzilac domovine — postaje prorok —. Čega? Da li direktno revolucije? Možda. Ali svakako bio je prorok ove t. zv. »asirsko-babilonske Karme«[14]) ruskog naroda. I izvan svake sumnje, u njegovim riječima vidimo — mnogo određenije nego kod mnogo kasnijeg Bloka — proročanstvo lutalačke sudbine ruskih pjesničkih i intelektualnih jedinki. Dakle, Kuzminova pjesma, navedena na početku, daje samo polovičnu i daleko ne sveobuhvatnu karakteristiku pjesnikovu, jer donosi samo njegovu ličnu dramu . . .

[14]) Ovo je prema, doduše, uopće vrlo labavoj terminologiji t. z. teozofa, koji tvrde da pojedini moderni narodi nasljeđuju »Karmu« starih. (Tako Englezi — Rimljane, Rusi i ostali Slaveni — Asiro-Babilonskog skupa. Asirci i Babilonci su bili najnesretniji narodi starog vijeka.)

A. R. BUEROV:

POLITIČKA I VJERSKA MISAO RUSKE EMIGRACIJE

Razumljivo je, što je bogata literatura o ovim pitanjima emigracije, jer se za granicom nalazi predratna misaona Rusija ili barem većina intelektualne elite, koja se spasla pred komunističkim plašilom. Ovi vole o tom pisati, da razjasne svijetu nečuvenu nesreću, a pisanje je s tim značajnije, što pišu u potpunoj slobodi, od čega nema ni traga u carističkoj zagušljivoj atmosferi, kad je cenzura tako reći ujednostavila i političke i vjerske smjerove. Današnja literatura promišljena i slobodno napisana, diktirana eventualno idejnim uvjerenjem pojedinaca ne ustručava se kritike starog režima, a prije se o tom govorilo u veoma diskretnoj formi. Sloboda je ujedno ječena, a kad se ovaj provalio, razlila se svom silom dotad neaktivna snaga. favorizirala individualna mišljenja, koja su prije bila kao nasipom zapri-Radi toga teško je promatrati smjerove emigracije na oba područja, jer u više slučajeva pisanje pojedinca nije kontrolirano vodstvom dotične struje, pa član, koji imenom pripada izvjesnom smjeru, stavlja čitatelja u zabunu golemim razlikama mišljenja. U istim problemima od onog svojih idejnih sudrugova, što se obično ne događa u discipliniranoj stranci, gdje se radi pod kontrolom i po unaprijed izrađenom planu. U političkim smjerovima stvar je kudikamo jednostavnija, jer se osjeća jednodušnost mišljenja u redovima stranke i njene štampe, dok u vjerskom pogledu čovjek često posumnja, da li se dva čovjeka nalaze na istoj idejnoj liniji, na kojoj su upisana njihova imena. Ima tome više razloga, a najglavniji bi bio, što su političke grupacije ideološki davno prije rata formirane, doživjevši neznatne promjene padom carizma, dok vjerska strujanja nastaju poslije rata, iako su možda virtuelno već davno nastala. Stoga je pri iznošenju njihovih gledišta praktičnije ograničiti se na reprezentativne mislioce ne ulazeći u podrobnu analizu pojedinaca.

1. Političke stranke.

Među dva milijuna emigracije ima ljudi svakog staleža, koji su jednostavno spasli glavu, a i takovih, koji bi valjda mogli ostati odrekavši se svakog rada i živeći u zatišju. Neki su pokušali ostati, ali su ubrzo umakli za granicu. Rasijani su po svim evropskim državama te Aziji i Americi. Osnovali su razna udruženja, a u Češkoj i univerzitet. Stari diplomati vole živjeti u Francuskoj i Engleskoj. U samom Parizu imaju više desetaka raznovrsnih organizacija. Rekao bi svatko, da je emigracija čvrsto povezana, kad pomisli na njenu sudbinu i cilj, koji ima pred sobom, ali na stvari nema ništa od tog poželjnog pothvata, jer ih dijeli neobično oštra politička propaganda u strankama, pa ne nalaze terena na kom bi surađivali. Promatrajući njihovu psihologiju i nagnuća naiđemo na zanimive pojave. Jedni, isprva jako zagrijani za Rusiju, gube pomalo osjećaj nacionalnosti i udomaćuju se na raznim krajevima svijeta ne misleći možda na povratak u Rusiju, drugi hoteći sačuvati stari duh i formu razvijaju neku odbojnost prema strancima zazirući od previšeg općenja s drugim. Neki su se zadubli u prošlost i žive u reminiscencijama starog sjaja na prateći novijih događaja. »To su oni, koji niti su što zaboravili, niti što naučili,« veli Abel Miroglio. Naprotiv ovim »klasičnim« ljudima stoje drugi, koji prate događaje, živu s vremenom i rade na oživljenju Rusije. Bez sumnje ne manjka ambicioznih i poduzetnih ljudi, koji hoće biti vođe naroda i u datom času povratka u domovinu staviti red i normalni državni život. Ovo su političari i oni upravo stvaraju diobu iseljeničkog mišljenja uvjeravajući nas svaki o dobroti, ispravnosti i prikladnosti programa za Rusiju. Među njima ima jako starih programa uz najnovije, koji su nastali padom carizma.

Socijalističko-revolucionarna stranka osnovana polovinom prošlog stoljeća s geslom »Volja naroda« te »Zemlja i sloboda« opstoji i danas s davno ustaljenim programom o republikansko-socijalističkoj Rusiji sa svim reformama u skladu s time. Poslije revolucije izgleda, da su manje organizirani, a samome Kerjenskom predbacuju nespretnost i kukavičluk, što nije znao uočiti pogibao komunističke demagogije 1917. U stranci je nastalo desno i lijevo krilo. Ljevicom je upravljao Černov iz Praga s organom »Revolucionarna Rusija« surađujući sa svim ekstremnim krugovima njihove Internationale. Kerjenski vodi desno krilo izdajući u Parizu »Dane« i »Savremene anale«, valjda najjaču ediciju emigracije. U stranci je dosta intelektualaca i sam književnik Bunin, inače osumnjičen kao monarhist. Stranka se oslanja na nižu klasu, a u vezi je s Ligom za čovječja prava, jer se radi o socijalnoj jednakosti. Veoma mnogo polažu na mladež iznoseći joj pred oči program i zagrijavajući je za mučenike dosta brojne iz carske periode, koji su poginuli za socijalnu pravdu. U stranci ima vjernih pravoslavaca, ali je vjerski momenat principijelno izbačen iz programa, a protiv vjere se ne govori iz taktičkih razloga. Poznavaoci masa u unutrašnjosti današnje Rusije ozbiljno sumnjaju, da bi stranka imala uspjeha nakon teškog komunističkog eksperimenta.

Demokratsko-republikanska unija ima na čelu starog vođu kadeta u Dumi M. Miljukova, koji se zalagao za parlamentarni režim. Nekad se borio za konstitucionalnu monarhiju kao u Engleskoj i ustručavao se od revolucije. Bio je u privremenoj vladi Ljvova ministar vanjskih poslova, ali je pao pred komunističkom demagogijom, da tobože nastavlja politiku carstva, kad je obećao saveznicima produljenje prijateljskih odnošaja kao i prije. Stranka je imala s vođom na čelu izvjesnu evoluciju, a danas napada desničarske krugove. Ima u krilu mnogo Židova i drugih bogatih ljudi uz intelektualce, pa je dnevnik »Posljednje novosti« dobro uređivan s jakom novčanom bazom i tiražom. Današnji njihov ideal bila bi laička republika francuskog tipa, gdje bi se uspostavila sloboda savjesti raskinuvši svaku vezu između države i crkve. Razvili su neobično propagandu po svim centrima: Parizu, Berlinu i Varšavi osnivajući biblioteke i čitaonice. Miljukov, uvaženi odbornik Lige za čovječja prava, daleko je od pravoslavlja. Napisao je povijest zadnje ruske revolucije, ali je žestoko napadnut, da je neobjektivno prikazao tok događaja i svoju ulogu. Stranka je indiferentna ili neprijateljski raspoložena prema vjeri pa ne može računati na ruski puk

kao ni socijalisti naročito poslije ateističke borbe, jer će narod računati na vjeru kao najbolji oslonac u nacionalnom pogledu.

Većina emigracije podržava jaku sklonost prema monarhizmu, zato je ova stranka najbrojnija, ali i najviše napadana, jer su u njoj bivši carski visoki činovnici i časnici. Među njima nema jednodušnosti, jer ekstremni monarhisti-legitimist hoće uspostavu zakonitog nasljednika ubijenog cara u ličnosti velikog kneza Ćirila. Ideolog je stranke još mladi, ali nametljivi Aleksander Kazem-Bek. Drugima je carstvo utoliko potrebno ukoliko ga narod primi, a neki su protiv primogeniture hoteći staviti na prijestolje ne najstarijega nego najsposobnijega. Ogorčena je borba među njima u tim nebitnim i dosta smiješnim pitanjima. Na čelu umjerenih monarhista nalazio se Petar Struve, akademski radnik i spretan polemist. Valjani Struve ne polaže toliko važnosti na političku izgradnju emigracije koliko na duhovnu. Njemu osobito predbacuju nestvarnost programa i evoluciju u političkom životu. Djed mu je bio Njemac, a otac guverner Perma. Sam Struve u početku marksist prešao je u liberale, što mu je zavrijedilo izgon iz Rusije. Prebivajući u Stutgartu izdavao je list »Oslobođenje«, a povrativši se u Rusiju uređivao je kao profesor u Petrogradu »Polarnu zvijezdu«. Za vrijeme rata i revolucije kao vatren rodoljub nastojao je uzdržati vojsku i spasiti je od demoralizacije, ali je morao bježati povlačeći se sa Vrangelom i Denikinom. Neko je vrijeme bio na univerzi u Pragu, a zatim preselio u Pariz kao šef nacionalista. Ma koje stranke bio, Struve je nesebičan radnik i rodoljub, pa se borio protiv onih liberala, kojima je sloboda kapris i anarhija i zagovarao vjersku toleranciju.

Imajući pred očima političku neodgoju ruskog naroda pledira za monarhizam, koji može biti pošten kao i demokracija. Bori se naprotiv s monarhističkim pogreškama, pa je napao Ćirila, što si je stavio za cilj restauraciju »predratnog policajnog sistema«. Ako bi došlo do carstva, po njegovu mišljenju, moralo bi imati malo više moralne reputacije od prijašnjeg, jer narod ne zaboravlja počinjenih pogrešaka u prošlosti. Ova grupa nastoji solidarizirati emigraciju odbacivši sitna peckanja i uspravivši pogled samo na Rusiju, jer sitničavo političko izgrizanje u inozemstvu škodi Rusima, koji slabo razlikuju glavno od sporednoga.

Mladorusi ili legitimisti vrše živu propagandu preko »Mladoruske Iskre« u Parizu, držeći, da je legitimizam najrealnija baza za djelovanje. Od vremena do vremena »po milosti Božjoj car svih Rusa Ćiril« dadne u organu koju bodrilačku riječ, ali čitajući list dobivamo uvjerenje, da je gdjekada djetinjskim nadama ispunjen s tvrdom vjerom u pad komunizma. Ovo zavodi neupućene krugove, koji žive u napetom očekivanju pada komunizma. Kako su oni najbrojniji, vrijedno je iznijeti program najnovijeg datuma: Svečano se proglašuju boriocima za historijski realizam protiv materijalizma, koji je kolektivom uništio ličnost. Imaju velike nade, da je već omladina unutar Rusije pošla k nacionalnoj revoluciji u borbi za ličnost a protiv kolektivizma, koji je ponizio i uništio čovjeka. Pobliži je program: socijalna monarhija, federalno carstvo i korporativizam u ekonomiji. Vrhovni će poglavar zemlje biti Ćiril, sela će birati sovjete kao i gradovi i slati poslanike u pokrajinski sabor, koji će dalje biti predstavljen u centralnoj vladi. Autonomija je garantirana u carstvu, a u slučaju konflikta posreduje car. Vanjska politika i narodna obrana ujedinjeni su u centralnoj vladi. Ekonomski će život biti upravljan po Vrhovnom ekonom. Savjetu u kom će biti predstavnici svih korporacija i sindikata. Zajamčena je sloboda savjesti i kulta. Privatno vlastništvo bit će favorizirano, a radniku će se dati prilika, da surađuje u društvu i državi. Carstvo će stupiti u duhovnu vezu sa narodima Istoka i zapada. Mladorusi su organizirani 1924., ali s velikim nadama očekuju primicanje nacionalne revolucije i surađuju sa sličnim društvima u svijetu. Odriču se terorizma ili oružane intervencije iz inozemstva protiv boljševika, jer su u tom napadani od ljevičarskih krugova. Naravno ne odriču se borbe drugim sredstvima.

Mnogi su se upitali pred ovako formiranim političkim programima i inozemstvu, što će reći oni, koji su ostali u Rusiji, da s narodom dijele patnju i nakon pada komunizma postanu vođe. Ovi su doista u nekim slučajevima oštro osudili stav emigracje, koja katkada ugodno živući pobjegavši od naroda izrađuje programe i međusobno se gloži. Poriču im svaku kompetentnost u budućem uređenju Rusije, jer je zadnja riječ kod narodnih supatnika. Ova gorka lekcija nije od malog značenja za emigraciju u času, kad troši vrijeme u nekorisnim polemikama. Kad je nemoguća oružana intervencija, najzgodnije sredstvo za obaranje komunizma bilo bi diskreditiranje njegovo kod naroda. Zato bi morali naći bazu, na kojoj bi sva emigracija surađivala, prebacila most između sebe i masa u Rusiji i na taj ga način raskrinkala. Stranke se hvale da su pojedinačno u tom smjeru dosta učinile, a legitimisti uvjeravaju, da imaju mnogo podružnica unutar Rusije, koje su u direktnoj vezi s njima. Pitao sam jednog monarhista, da mi kaže za jedno mjesto u Rusiji, ali me je uljudno udaljio od tog pitanja ne smatrajući oportunim prokazivati takove podružnice, jer bi im se moglo škoditi. Dobro je čuvanje u tajnosti ovakovih pothvata, ali mnogi ovo smatraju legitimističkom mistifikacijom, da održe mase i dadnu elana protiv komunizma, komu se naskoro primiče kraj. Ovo je najefikasnije sredstvo borbe, ali jesu li postignuti minimalni rezultati? God. 1926. pokušali su održati sastanak svih stranaka, ali Miljukov nije htio surađivati s monarhistma, a on s ljevičarskim krugovima. Ne nalazi se baza za sporazumni nastup protiv komunizma. Stranci se pitaju zašto velika emigracija ne može oboriti manje brojne komuniste? Nije teško odgovoriti, kad je rad stranaka destruktivne ili negativne naravi radi međusobne borbe a sovjetska spijunaža nerijetko ih još više stavi u neprijateljstvo lansirajući kojekakve vijesti, koje smute čitavu politiku stranaka i tako korisni dinamizam emigracije dolazi više do izržaja u međusobnim borbama nego protiv komunizma. Ljevičarski krugovi neprestano pišu o preživjelom pitanju odgovornosti za dolazak boljševika na vladu svaljujući krivnju na bjelogardijce i monarhiste, koji su pomagali već propali carizam u generalu Kornilovu, mjesto da su moralno jačali provizornu vladu i narod pripravili za republiku, a vlade bi stale na put rovarenjima boljševika. Tako Kerjenski i Miljukov. Monarhisti žigošu njihov kukavičluk pred komunistima ili bolje stranački fanatizam, što su provizorne vlade više mara uložile oko ukopanja cara i ugušenja monarhističkih aspiracija nego otupljenje komuni-

stičke demagogije. I danas je jedan komunist obraćen u monarhistički tabor gori, nego da je ostao, što je i bio po Miljukovljevu mišljenju, a kolika kampanja u Hitlerovu slučaju, što je navijestio borbu komunizmu i socijalizmu. Ljevičari vide u monarhistima pomagača Hitlerova oko uništenja demokracije, a monarhisti njima predbacuju očijukanje sa komunistima veleći, da Hitler nije njihov vođa, jer su oni navijestili rat komunizmu davno prije Hitlera.

Pokušali su naći kontakt na vjerskom polju, međutim ljevičari zabacuju svaku vjeru pa o tome i ne govore predbacujući monarhistima intoleranciju i vjerski terorizam, jer bi kao i boljševici uništili sve, što nije pravoslavno. Monarhisti, koji zabacuju liberalizam i drže tradicionalnu vjeru, očito ne mogu sarađivati s ljudima u mnogo slučajeva ateistima. Poznati ateista Mirkin-Guercević, prijatelj Miljukova napisao je polemičnu brošuru »Sciti«, u kojoj mu je vjera humanizam i demokracija i osuđuje monarhističku vjersku kritiku boljševizma, jer njihov zločin nije u tome, što su napravili juriš na nebo, nego što su pogazili humanost i demokraciju. »*Zločinstvo je u tome, šta nastoje ubiti ne Galilejca nego Čovjeka*«. On vidi u ruskom čovjeku fanatizam, bilo bijeli, bilo crveni. Ovaj zadnji ispoljio se u komunizmu, ali ima razlika između evropskog ideološkog komunizma i boljševizma — tipičnog ruskog fenomena, jer je Lenjin samo upregnuo fanatični ruski instinkt rušenja zapadne kulture u komunizmu, ali revolucija je čisto ruska, iako su vođe ne — Rusi. Dalje veli, da su monarhisti ili ništitelji kao i komunisti, koji zajedno mrze zapad, pa da dođu na vlast, radili bi isto. Zato mu ne izgleda ništa čudno, da ima obraćenja od komunizma monarhizmu i obratno. Sporazum emigracije u borbi protiv komunizma posve je nemoguć,a čitavi njihov rad ide većim dijelom u prilog Staljina. Začudo da su se za granicom sukobile posve iste ideje, koje su davno u prošlom stoljeću bile u sukobu, ali je žalosno, da njihova borba diže i posljednju nadu sporazuma i eventualne definitivne ideološke konstelacije, te da njihovo rezoniranje za granicom učvršćuje komunizam u domovini na štetu naroda i prestiža Rusije u civilizovanom svijetu. *(Svršiće se.)*

ZANE KUKEŽ:

KAD SAM NA VRHUNCIMA NAŠAO ZATIŠJE

Da li sam ja tužan u sutone lutao
Po luci između crnih radnika?! —
Jesam li ja na gatovima ćutao
I molio Ti se za legije jadnika?!!...

Kroz ushićenja sam sve to iz duše gonio
Jer opijena ljepotom klisura htjede da poleti —
Na ove sam visove dušu Ti donio
Hrapavu poput te sive goleti...

I sad Te, Gospode, ovdje na ovim visinama
Pred plavim vidicima u smirenju molim!...
Molim Te za sve koje — tamo dolje, daleko u nizinama
Volim!...

P R E G L E D

PRIGODOM 250. GODIŠNJICE SMRTI JURJA KRIŽANIĆA

Duševna dalekovidnost znade katkada biti vrlo slična fizičkoj dalekovidnosti: ljudi posve dobro razabiraju predmete, koji su daleko od njih, a njihova im najbliža okolina i suvremenost ostaje zamršena, maglovita, slabo poznata. Takvu dalekovidnost nalazimo i u Jurja Križanića. On je živio u idealima daleke budućnosti, a za suvremene potrebe svojeg okljaštrenoga, izmrcvarenoga i poniženoga naroda nije imao mnogo smisla. Na nj se može primijeniti rečenica, kojom je dr. Murko označio Matiju Vlacića: »Ein echter Kroate, wie es deren in der Geschichte bis auf den heutigen Tag viele gab.« Njegove su težnje i tlapnje bile težnje i tlapnje mnogih drugih.

Rođen g. 1618. u Obrhu kraj Karlovca, učio je od 1630. do 1636. u isusovačkoj srednjoj školi u Zagrebu, od 1636. do 1638. u isusovačkom Ferdinandeumu u Gracu, zatim 1638. do 1642. u Bolonji i u Rimu. Doživio je kao dijete uzvišenje na oltar najvećega misionara sv. Franje Ksaverskoga, čitao je opise dalekih tuđih zemalja, poznavao je misionarski rad franjevca Rafaela Levakovića te je i on zaželio da upotrijebi svoju darovitost u misionarskom zvanju. Sveta mu Stolica nije u tom izlazila ususret, jer je poznavala njegovu ćud, sklonu samovolji i jadikovanju. Narod je u Hrvatskoj u neprestanom ratovanju s Turcima bio silno zaostao, no on nije povukao iz toga konsekvencija, nego je ostavio župničku i kanoničku čast u domovini i pošao prvi puta s dopuštenjem iz Rima, a drugi puta bez toga dopuštenja u Rusiju. Na svojem putovanju upoznao je Beč, Carigrad, Moskvu i Varšavu. U Moskvi je g. 1661. bio izagnan u Sibiriju, gdje je proživio petnaest godina. Oslobodivši se sibirskoga progonstva vratio se u Moskvu, a odatle je pošao u Poljsku, gdje je stupio u dominikovski red. Ime Augustin, što ga je primio kao dominikovac, pokazivalo je, da želi činiti pokoru za svoje prijašnje grijehe, mane i propuste. Nastojao je svom silom da iz Poljske prodre u Rim, ali mu to nije pošlo za rukom. Godine 1683. pošao je s vojskom kralja Jana Sobieskoga pod Beč, gdje ga je zatekla smrt, kad mu je bilo 65 godina.

Križanić je pokušao da praktično ostvari onu ideju, koju su teoretski propovijedali mnogi Hrvati prije njega. Poput Pribojevića, Gundulića, Mavra Orbinija i Palmotića vjerovao je i on u etničko jedinstvo slavenskoga naroda. Humanizam je u Italiji propovijedao jedinstvo svih Latina, a naši su pisci odgovorili na to jedinstvom svih Slavena. To je shvaćanje bilo prihvaćeno i u samom Rimu, te je na pr. papa Urban VIII. godine 1627. u buli, kojom je obnovio naš kolegij u Loretu, govorio o »narodu ilirskoga jezika, koji stanuje u većem dijelu Evrope i u vrlo velikom dijelu Azije«. Šta je bilo dakle prirodnije negoli doći na misao, da tomu tobožnjemu jednomu narodu valja stvoriti i jedan književni jezik? Križanić se dao na taj posao najprije u Moskvi, a onda naročito u Sibiriji. Od crkvenoslavenskih, ruskih i hrvatskih riječi stvorio je svoj slavenski esperanto, kojim je napisao više knjiga, među kojima su najpoznatije: »Politika« ili zapravo »Razgovori ob vladateljstvu« i »O proročanstvima«. Hrvatski je napisao još prije polaska u Rusiju tek nekoliko pjesama, premda je inače poput Platona slabo cijenio pjesništvo.

U svojoj »Politici« izložio je Križanić čitavu enciklopediju znanja. Bio je u tom ponešto sličan kasnijim prosvjetiteljima u doba apsolutizma. Tražio je od Slavena da se oslobode gospodstva tuđinaca. U državi je gledao organizaciju staleža pod jednim apsolutističkim vladarom. Vlast je od Boga — to je prvo Križanićevo političko načelo. No time ipak nije zagovarao teokraciju, kakva je bila u staroj židovskoj državi. Pobliže o postanku vlasti nije raspravljao, nego ju je primao kao gotovu činjenicu. Svakako je odbio i samu pomisao, da bi kraljevska vlast došla iz tuđine. Rugao se onim povjesnicima, koji su pripovijedali, da je njemački car Oton podijelio poljskomu kralju Boleslavu kraljevsku vlast. Boleslav je po Križanićevu mišljenju trebao da odgovori Otonu: »Ti care, činiš mene kraljem leškim, a ja činim

tebe carem njemačkim.« Protivio se imenu car, jer je držao, da je kralj stara slavenska riječ. U njegovoj bi se državi nalazili ovi staleži: 1. plemstvo višega reda, 2. plemstvo nižega reda, 3. vojnici, 4. trgovci, 5. obrtnici, 6. seljaci i kmetovi. Tražio je što veći broj viših škola, ali općenita obveza pohađanja osnovnih škola činila mu se opasnom kao i općenito nošenje oružja. Svaku je sitnicu predvidio, za sve je htio da država izda stalne zakone i propise, pa čak i za nošnju.

Glavna je njegova misao bila crkveno jedinstvo zapada i istoka. a crkveni je raskol krivio jedino Grke, o kojima je uspješno dokazivao, da nijesu nikada voljeli Slavena. Upozoravao je, kako su Bizantinci prvi upotrebljavali ime Slavena u smislu rob. Nije zaboravio ni Vasilija Bugaroubice, koji je dao oslijepiti dvadeset tisuća Bugara. Zasluge sv. Ćirila i Metodija nijesu pripadale svim Grcima. Slušao je, kaže, jednoga Grka, koji je psovao sv. Ćirila, što je za Slavene izumio slova i preveo Sveto Pismo. Trebalo je, govorio je taj Grk, da Slaveni nauče grčki jezik pa bi ostali uvijek pod vodstvom grčkih učitelja. A da su ti učitelji bili često puke neznalice, to dokazuje Križanić i opet jednom pričicom spominjući, kako je poznavao u Rusiji nekoga grčkoga episkopa, koji je uživao glas mudraca, a nije se znao pravo grčki ni potpisati.

Još više napadaja uperio je Križanić protiv Nijemaca. U tom je natkrilio i samoga Petra Zrinskoga, koji je pjevao: »Veruj Nimcu, da znaš, kako suncu zimsku«! Posve je opravdano što se bunio protiv ružnih nadimaka, kojima su Nijemci iza tridesetgodišnjega rata grdili sve Slavene, a u prvom redu Hrvate. Samo čeljad ropske ćudi mogla bi mu zamjeriti, što je još prije Jana Kollára tugovao nad nesrećom baltičko-polapskih Slavena. Pravedan je bio i ovaj zahtjev: kad Slaveni ne mogu među Nijemcima doći ni do časti ni do bogatstva, ako se ne prilagode njemačkom jeziku i duhu, neka se istom mjerom postupa i sa strane Slavena prema Nijemcima. Jednako možemo Križanića samo pohvaliti, što je ustao protiv nastojanja njemačkih kneževskih porodica, da svemu slavensvu nametnu svoje sinove za vladare. No kao što je prevršio mjeru u dobru, kad je tvrdio, da »Nijemci u umjetnostima nadvisuju svaki narod«, kod čega mu Jagić opravdano predbacuje, da nije poznavao Francuza, tako se zaletio i u kudnjama, kad je rekao, da Nijemci ne poznadu bračne vjernosti i da su oni izumitelji svih krivih vjera i hereza.

O Slavenima nije propovijedao, da su najumniji, najradiniji i najljepši. U tom je priznao prednost i Grcima i Romanima i Nijemcima. Ustao je protiv onih, koji su lažno tvrdili, da je Aleksandar Veliki ostavio oporučno neke osobite povlastice Slavenima. I tu je dakle bio prilično realan. Jedino se dao odviše zanijeti krilima mašte, kad je vjerovao, da su Slaveni jedan narod. Priznavao je, da Ruse, Poljake, Čehe, Bugare, Srbe i Hrvate, ali to nijesu za nj bili posebni narodi. Upada u oči, da u ovom nabrajanju nema Slovenaca ni Slovaka, koje je svakako poznavao, jer je o Slovencima pisao i rasprave u Rimu, a o Slovacima je citirao u »Politici« s negodovanjem madžarsku poslovicu: Toth nem ember (Slovak nije čovjek). Rusiju naziva svojom domovinom (in nostra dilecta patria Russia), a ruskome caru stavlja u usta ovu izjavu: »Ljude slavenskog naroda, bili oni tkomudrago ili rodili se u ma kojem slavenskom kraju ne ćemo ubrajati među tuđince«.

Križanić je išao i za tim, da svi Slaveni stvore jedan politički savez ili da se barem stave pod protektora ruskoga cara. Načela, na kojima bi se taj savez ili protekorat osnivao, nije pobliže izradio. Savez između Rusije i Poljske predočivao je sebi u obliku personalne unije. A o ostalim je Slavenima govorio samo generalno, kako se vidi i iz ovih njegovih riječi: »Ti si care, sada jedini od Boga dani, da i Zadunajcima (tako on zove Hrvate, Srbe i Bugare) i Ljasima i Česima pomogneš, da stanu upoznati svoje potlačeno i postidno stanje, da se pobrinu za prosvjetu naroda i skinu s vrata njemački jaram.«

U mladosti je mnogo sanjario o oslobođenju balkanskih Slavena od Turaka. Onda je neko vrijeme odgodio tu misao u daleku budućnost, da se pod kraj života ponovno vrati k njoj te da i umre na bojnom pohodu, koji je značio početak turske propasti u Evropi.

Da je Juraj Križanić bio daleko od života svojega naroda, vidi se i po tom, što ga se o 250. godišnjici njegove smrti naša javnost nije sjetila nikakvom većom priredbom. Naravno, ta činjenica ne umanjuje njegove osobne veličine. Od Slavena proslavili su ga jedino Poljaci, koji su mu sredinom rujna ove godine otkrili spomenploču na franjevačkom samostanu u Varšavi. Pa i ta svečanost nije bila namijenjena u prvom redu Križaniću, nego je to bila samo epizoda u proslavi 250. godišnjice najvećega junačkoga djela kralja Sobjeskoga, koji je oslobodio Beč i zapadnu kulturu od turske opasnosti. *P. G.*

OSVRT NA DRAMSKU SEZONU

Minula dramska sezona ne pokazuje stalne ni jedinstvene linije. Materijalna kriza bez sumnje je kod toga sudjelovala, ali ona nije jedini, a po svoj prilici ni glavni razlog nesigurnosti i glavinjanju u postavljanju repertoara. Eksperimentiranje s komadima u koje se utrošilo mnogo truda pa da se odmah iza premije izgube s pozornice, nejednako uposljivanje glumačkog personala, pa makar i najboljeg, nesigurnost u literarnom ukusu i nespretnost u sugestijama publici — to su. čini se, osnovne polazne točke u prosuđivanju sezonske upravne politike. Tokom sezone, uprava je zapodjela prilično opsežnu polemiku s vlasnicima kina o uzrocima koji priječe procvat kazališta. Mnogo je dobrih istina rečeno od strane g. direktora Bacha, istina kojih ispravnost nije mogla pobiti impertinencija kojom redovno vode polemike gg. vlasnici kina. Još i mnogo više toga moglo bi se iznijeti u korist kazališta, svodeći na pravu mjeru samosvijest gospode od kinematografskih poduzeća. Ali je svakako kud i kamo jasniju i snažniju refutaciju iznio djelom g. Konjović kao upravnik kazališta, tek pod kraj sezone, kada je mnoge stvari pojednostavio, koješta finansijski iskoristio, pravedno usmjerio reklame i sugestije, postigavši na pr. da je komad Christe Winsloe »Djevojački internat« koji je kao film »Mädchen in Uniform« triumfalno prošao svim svjetskim centrima, a kod nas ostao nezapažen i stoga iza tri, četiri dana skinut s ekrana, u slabijoj (iako izvornoj) obradi za pozornicu napunio ne samo dotad »kritički« prazno kazalište, nego i usmjelio kino da iznese ponovno film koji je, pod sugestijom kazališta. potpuno napunio gledalište. Eto što biva kada se radi zaista o d r a m i, jer govorni film ne može nikada razviti snagu dijaloga i poduprti spontano, kreativno igru davši joj dinamiku neposrednog nastajanja i razvijanja pred očima, kao živa pozornica. O suparništvu zvučnog filma i operete još se može donekle govoriti — ali o rivalstvu govornog filma i drame — jedva! Komad Christe Winsloe vrlo je poučan u tom pogledu. Režiser filma bez sumnje je kud i kamo produbao, obogatio i istančao ono najzamašnije što može da zanima široku publiku, i što mora da je zanima: pedagoški problem, odgojno značenje internata i internatskih odnosa između drugarica međusobno, između njih i odgojiteljica, te između svih zajedno i vanjskoga svijeta. Film je uklonio nezdravu sjetilnu stranu koja se doticala seksualnih nastranosti u odnosu natstojnice prema djevojkama, i obratno; iako na žalost često istinite, te se stvari ne mogu tretirati otvoreno i jasno već i stoga, što većina publike nema o njima pojma, pa je i ne interesiraju. Naprotiv, ubijanje individualiteta, nepostizavanje pojedinca, nepoznavanje pravog karaktera i značenja stege, uniformiranje duha i tijela u apsurdne svrhe militarističkog mehanizma, karikiranje pedagogije pretjeranim insistiranjem na slovu i pravilu — sve su to jako česte i vrlo teške pojave, naročito u zemlji iz koje je potekao film. Koliko je pravilnog i prekrasnog instinkta razvio režiser vidi se na pr. iz činjenice, da je Christa Windsloe odabrala kao ulogu koja izaziva tešku katastrofu glavne junakinje, viteza Néréstana iz Voltairova »Zaire«, dakle komada koji igraju pitomice internata očito radi njegovanja francuskog jezika. Koliko je dalje otskočio režiser filma uzimajući Schillerova »Don Karlosa«, gdje se, samo radi toga jer je Schiller klasik i »patriotski« pjesnik, insinuira nezreloj djevojci da igra Don Karlosa koji je zaljubljen u svoju vlastitu maćehu! Tko ne vjeruje da se ovakve očajne pogreške dešavaju u internatima, taj očito nije nikada ni zavirio u njih. Režiser filma također je izmijenio svršetak koji, iako je izmiran, nije nipošto neki silom nametnuti »happy end«, nego je, u smislu njegovih promjena, logičniji i smisleniji završetak, kao rješenje problema. Svijest zajednice u tom internatskom stradanju toliko je vrijedna i plemenita stvar, te je zaslužila da ona bude presudna za rješenje dramskog svršetka: dru-

garice spasavaju Manuelu, u posljednji čas, od namjeravanog samoubistva. Pritom je specifična tehnika filma pritekla režiseru u pomoć sa dva efekta koji ne bi ni izdaleka toliko snažno djelovali, kada bi svršetak djela bio katastrofalan. To je, prvo, vanredni vizuelni efekat dubljine u koju hoće da se baci Manuela i poradi koje ona gubi i svijest i odlučnost da izvede djelo prije nego što su je mogle spasti njezine drugarice. Penjanje objektiva po stubištu gore-dolje kroz više katova, stvara dubok dojam sablasne jezovitosti koji zadržava svoju impresiju i nakon otklanjanja katastrofe. A drugo, uzbuna učenica kada su opazile da nema Manuele, sve jači porast njihova uzrujavanja i grozničavo traženje nesretne djevojčice po svim kutovima i katovima velike zgrade, dojam neizvedljiv na pozornici, stvara u filmu atmosferu napetosti i uzbudljivosti koja kulminira u posizanju za zavodskim zvonom na uzbunu. Nisu li se takvim zvonom započinjale revolucije? I eto, i zato je morao režiser da ukloni katastrofalan svršetak: jer da je Manuela poginula, revolucija, kakva bila, morala bi da plane — a kakvu revoluciju mogu da stvore »djevojke u uniformi«? Pravilnije je i bolje da ostane samo u srcima publike revolt i uzbuna protiv svega onoga što može da izazove ovakvu katastrofu. I eto, premda svega toga u drami nema, te je ona neosporno idejno mnogo siromašnija od filma, naša je pozornica kud i kamo bolje uspjela da privuče pažnju publike, nego film. Zato, jer se pozornica odlučila da iznese aktuelan problem u obliku koji je prilazan publici; zatim, jer se posla prihvatio smion režiser (g. K. Mesarić) koji se nije žacao, da čak i s filmskom koncepcijom pojedinih scenskih slika »konkurira« filmu, i to uspješno; zatim, jer je došla do izražaja, bez velikih teatralnih gesta ili jeftinih efekata, neobično istančana i fina igra glumačkih protagonistkinja kao što su gđe. Kraljeva, Vavra i Dragmanova koje su u toj sezoni prije toga, jedva dolazile do uloge koja bi im odgovarala, i konačno, jer se osjetila sigurnija ruka u tehničkom uređenju i sugestiji repertoara. G. Konjović je uspio da blokovima i pogodnostima, sigurnijim repertoarskim perspektivama (sedmični plakati!), te kojekakvim sitnijim tehničkim »trikovima« približi kazalište jače publici, koliko je to dakako moglo biti uz već poodmaklu sezonu. Sličan karakterističan uspjeh pokazuje i Kästnerova dramatizacija »Tonček i Točkica«, i opet, što je značajno, komad s pedagoškom pointom, ovaj put uperenom protiv samih roditelja. I opet niz od 13 scenskih slika koji izričito dozivaju u pamet tehniku i karakter filma. Ali nijedan film ne bi mogao dati toliko dražesti toj živoj slikovnici, koliko ga daje sudjelovanje žive djece koja, u stvari, ne glume nego se igraju. Barem u igri male Lee Deutschove ne ostavlja nas nikako taj neobično ekskvizitni dojam, da je sva njezina igra neposredna improvizacija; sve se događa kao da je prvi i jedini put, sve ima na sebi čar lične invencije, ideje koja nam dolazi u posljednji čas, spontano i nenamješteno. U obliku bezazlene dječje slikovnice, kroz te se šarolike slike i naivne stihove koji ih »tumače«, provlači, nečujno ali sugestivno, ne samo izrazita pedagoška tendencija, nego i vrlo intenzivna socijalna kritika. Mnogo sigurnije i udarnije nego u djelima naivno namještene i nespretno izmozgane »propagande«, ova se igra tiče, u krupnoj mjeri, savjesti roditelja.

Kada smo već kod pitanja uspjeha, treba uočiti činjenicu da je Buš-Feketeova »Trafika« odnijela rekord sa 30 izvedaba. Uprava »Dramskog Studija« koja se, u »Književniku«, indirektno narugala repertoaru kazališta, dakako da li i ovdje uprla prstom u grofa kojega dobiva kćerka siromašne trafikantice. Ali izbliže ogledana, stvar nije baš ni takav neobičan skok. Stara je trafikantica udovica ugledna generala, a kćerka koja je »u pitanju« odgojena je u otmjenom internatu. Stvar, dakle, nije nipošto fantastična; a ako joj je atmosfera, konačno, aristokratska, to je ona u isto vrijeme i »demokratska« s trafikom, njezinom publikom i svim onim mučnim i teškim što znači borbu za koricu kruha. Ako bi se imalo šta prigovoriti s većim pravom, to je karakter oboje mladih ljudi, jer je djevojka, i za internatsku pitomicu, nešto prenaivna, a mladi grof donekle ipak premalo grof. Ne mislim stoga uza sve to pisati apologiju ovakve lagane sentimentalne suvremene komedije, nego samo konstatovati da ona poznaje vrlo dobro osnovni ton gradske građanske publike, da daje dobru i pravu pozornicu (»Crkveni miš« u filmu nije upravo ništa) i da, pružajući nekoliko uloga koje dopuštaju razmah temperamenta, nijansiranu psihologiju i sugestivnu igru, daje čak i umjetnički vrijedne momente, iako sama ne pretstavlja nikakvu naročitu umjetnost.

Naprotiv tomu, nemar publike za djela koja su idejno intenzivna, po svom sadržaju aktuelna, a po svom literarnom dosegu daleko iznad prosječne površine, ne da se ničim ispričati. Da ni ime Johna Galsworthyja baš u vrijeme kada ga je smrt otela Engleskoj i čitavom svijetu, i to ime vezano o jedno od najboljih njegovih scenskih djela (»Lojalnosti«) nije moglo okupiti publike više od 3 puta, to je ipak žalosno i čudno. Pritom treba još napomenuti da je izvedba (režija g. T. Strozzija) vrlo dobro postavljena, i u najboljim rukama. Ne će možda biti pogrešno ako pretpostavimo da je i bezobzirna agitacija za »socijalnu« književnost kod mlađega dijela publike stvorila izvjesno omalovažavanje reprezentativne »građanske« literature, iako je Galsworthy ovdje jednako odlučan kao socijalni borac, kao što je i sjajan kao psiholog, dramatik, umjetnik. Ali, za izvjesni dio publike, ni najveća imena nemaju milosti, kada se ne radi o »propagandi«, toliko plitko i površno formulisanoj po Uptonu Sinclairu, čovjeku koji se, priznajem, pošteno bori za svoj socijalni ideal, ali bez genija. A to je, kad se radi o umjetnosti, ipak presudno. Slično je s Björnsonovom »Demisijom« koja je, doduše, djelo starije dramatike i epohe koja je već minula, ali i danas aktuelno — a možda i aktuelnije nego nekad — kada pojedinac, istaknut u javnoj političkoj borbi, dolazi u sukob ne samo sa zahtjevima svoga privatnog i ličnog života, nego i sa svojom političkom okolinom, sa svojim drugovima pa i sa svojom vlastitom prošlošću. Pa ipak je »Demisija«, unatoč odličnoj interpretaciji, doživjela samo dvije izvedbe! Kada se govori o krizi kazališta i o finansijskim poteškoćama, onda se svi znaju prenemagati i davati dobre upute ili čak i lekcije, ali je svakako vrlo čudna svjedodžba za kulturnu razinu svih tih ljudi, da publika jednog kulturnog centra s ozbiljnom tradicijom (a u tu publiku pripadaju svakako i oni) ne može održati ovakvu dramu više od dva, tri puta. Istina, redovno je abonnement ona institucija koja nameće publici djela i koja im omogućuje veći broj izvedaba; pa je stoga, u drugu ruku, dosta nerazumljivo, zašto ovako ozbiljne i značajne drame ne zapada prednost abonnementa. Čini se da je baš i to jedan od primjera one neke mlake i mlitave neorijentiranosti koja je vladala ove sezone u drami našega kazališta. Pred Božić, izvedene su dvije igre religioznog sadržaja. Da je izbor morao pasti baš na Maeterlincka kojega je Crkva stavila na Indeks, to je, kako sam prikazao u novinskoj kritici, u najmanju ruku nestašica delikatnosti prema katoličkoj publici, o čijim se vjerskim blagdanima baš i radilo. Šta je bilo uzrokom da je »Sestra Béatrice« nakon dvije izvedbe pala s repertoara, iako je ta ljupka legenda mogla ipak poslužiti kao prikladna igra baš uz same božićne blagdane? Da je stil izvedbe promašen, to se moglo opaziti i prije generalne repeticije. Ali je uza sve to sama legenda, a i vrlo privlačljiva inscenacija, mogla svejedno, u zgodan čas, privući publiku. To više, što je drama kratka, pa se mogla kombinovati s još kakvom kraćom igrom slična karaktera. Ali čini se da nikom nije bilo stalo ni do čega, i sav je rad bio u tutanj. Slično je bilo s dražesnim prikazanjem »Od poroda Jezusova« koje je postavio g. K. Mesarić, na vrlo duhovit i invenciozan način. Zašto je, uza sve to, komad izveden svega jedan put? Ulazeći vrlo dobro u omiljelu ideju g. Bacha o obnovi našega domaćeg repertoara osvježivanjem djela iz prošlosti (ta se ideja vidi pohvalno u liniji: Teuta — Ekvinocio — Kir Janja itd., u ovoj sezoni), ovo je »prikazanje« moglo vrlo dobro poslužiti prilikom božićnih blagdana. A zašto nije? Izvedba je bila uzorna; a da g. Dobronić, pisac muzike za to djelo, nije popularan u muzičkim krugovima, to je mogla uprava kazališta znati već davno prije izvedbe. Ovakva glavinjanja stvaraju dojam nezrelog eksperimentovanja, pa se onda ne treba čuditi, ako i publika ne zna zadržati liniju interesa i privrženosti kazalištu.

Poznato je da dobar dio naše publike još uvijek bolje poznaje njemačku književnost, bolje od drugih. Ne mislim tim one krugove koji idu samo na njemačka gostovanja, nego napominjem činjenicu, da je po školovanju i lektiri njemačka književnost za pretežan dio naše inteligencije osnovica za poznavanje

svjetske književnosti. Ni iz te književnosti, uza sve to, izbor nije bio baš najsretniji. Unatoč samom Gerhardu Hauptmannu, držim da se njegov književni talenat može slaviti samo njegovim »Tkalcima«, dok je izvođenje senilnog i prilično nategnutog »Zalaska sunca«, više na štetu nego na korist njegovoj slavi. Motiv ljubavi između starca i mlade djevojke koja mu se predaje s udivljenjem unatoč njegovim poodmaklim godinama, nije donio ni izdaleka ono obilje suptilne lirike koje je Hauptmann htio i trebao da u nj unese. Bolje je i svakako mnogo jače ispao sukob oca s djecom, sraz pojedinca s predrasudama i s hipokrizijom okoline. Ali dok je Hauptmann, primjereno bar svojoj slavi, iznio 7 izvedaba, Dehmelovi »Dobrotvori«, unatoč jubileju i sjajnoj igri g. Badalića, nisu mogli iznijeti više od 3 izvedbe. To je i prilično razumljivo; Dehmel nije dramatik, iako je vrlo vješt pozornici, a motiv je bizaran i mučan. Ono međusobno mrcvarenje dvoje braće nepovjerenjem, sumnjičenjem i zaskakivanjem, postaje gledaocu nesnosna muka, spojena s nelagodnim osjećajem da se nalazi u svijetu odvratne hipokrizije i neiskrenosti koja graniči s abnormalnošću. A sve to u vidu prljavog egoizma i zločinačke bezobzirnosti. Zaista, njemačka je književnost mogla bolje proći s izborom koji bi dao ne samo ono što je značajno, nego ono što je i zaista vrijedno.

Francuska je književnost, po običaju, morala da opskrbi repertoar komedijama laganog salonskog stila, većinom frivolnima, a često i besmislenima. U tu posljednju grupu ide Delanceov »Tempo«, Géraldyjev »Osvajač žena«, Bibescova »Koja je bila«, a naročito iznenađuje svojom nestašicom mjere i ukusa Savoirova »Mala Katarina« (unatoč tomu što se davala 16 puta). Devalova »Mademoiselle«, vrlo dobra u nekim satiričnim akcentima koji se već dotiču socijalne kritike, razvila je nekoliko intenzivno lirskih scena oko osnovnog motiva, koji je, inače, prilično apsurdan. Jedino počasno mjesto zauzima Raynalov »Grob neznanog junaka«, sinteza ratnog stradanja u vidu vojnika koji dolazi s fronte na dopust da se vjenča, a neposredno iza toga dobiva nalog za povratak. Lišena akcidentalija, svedena na tipsko zbivanje, historija je ponešto neživa i neuvjerljiva; ali tragična »nužda« dosiže uzvišenost antikne tragedije, a zanos suptilnog i snažnog lirizma mora da osvoji gledaoca. Da je naše kazalište proslavilo Emila Zolu, romansijera i eminentnog teoretičara eksperimentalnog *romana* izvedbom dvaju njegovih djela, dakako dramatizovanih, to pripada svakako među naročite kuriozitete našega kulturnog života. Samo kazalište izvelo je »Terezu Raquin« u naturalističkoj scenskoj koncepciji, dok je »Dramski Studio« prikazao »Grijeh« u stilu koji je htio da iskoristi tekovine ekspresionizma. Obje su pretstave dokazale samo kako je sve to deplasirano i zastarjelo, a karakteristično je to, da su poštovaoci Zolinih ideja morali zaći tako daleko u francusku književnost, da nađu nešto što im odgovara. Kako da se, inače, protumači to ekscesivno slavljenje Zole koji je, u stvari, već gotovo zaboravljen?

Slavenski je repertoar prošao još slabije. Vilém Werner (Pravo na grijeh), običan je i vulgaran, pogotovu nakon Františka Langera, a Vojkovljeva komedija »Tri muža za jedan dan«, vrlo naivna i plitka persiflaža odnosa u Rusiji, iznesena je, osim toga, na prilično neozbiljan način.

Od onoga što bi se moglo nazvati klasičnim repertoarom (u širokom smislu riječi), zastupan je Rostand sa »Cyranom de Bergerac«, u kojemu je gđa. Kraljeva na prekrasan način, pun života, temperamenta i stvaralačkog elana, interpretirala Roksanu, dok je g. Pavić, kao Cyrano, bio ponešto nejednak, a svakako najbolji u melankoliji konačne scene. Bez sumnje bi njegova igra bila dobila, da je n. pr. ispušten kuplet o gaskonjskim kadetima koji u prijevodu nema nikakva smisla, a bio je vrlo loše recitovan, umjesto da bude briljantna točka deklamacije i govorne plastike. Ali dakako, trebali bi to da budu i pravi Rostandovi stihovi. Rekonstrukcija Molièrova »Umišljenog bolesnika« činila je samo da žalimo za Freudenreichom i za pok. Raićem. Ni g. Cilić nije se mogao snaći u glavnoj ulozi, a ni ostali nisu značili ništa naročito, osim male Lee Deutschove koja je tu po prvi put svratila na sebe pažnju. Od Šekspira izveden je »Macbeth« u režiji g. T. Strozzija, s mnogo pažnje i mara, s odličnim parom gđa.Vavra—g. Dujšin kao protagonistima. Pored toga, treba zabilježiti scenu Lady Macduff s njezinim sinčićem, iznesenu u prekrasnom stilu po gđi. Kraljevoj i malom Reissu koji je ovdje bio divno prirodan, naivan, djetinjski mio, dok u novijim ulogama počinje ponešto afektirati i gubiti spontanost. »Vesele žene Windsorske« iznesene su pod kraj sezone, ali im nije dostajalo one obijesne Šekspirovske inspiracije kakvu je spontano umio uliti u svoje režijske kreacije g. Gavella, a kakvu je, indirektno, strogom kulturom stila, znao postići i pok. Raić. G. Mesarić imao je dosad u režiji prvoklasnih uspjeha, ali je, bojim se, njegovo učestvovanje u režiji bilo suviše brojno, a da bi mogao posvetiti studiju Šekspira toliko intenziteta, koliko zahtijevaju baš njegove komedije.

Od domaćeg repertoara, treba upisati u naročitu zaslugu rekonstrukciju naše »klasike« izvedbom »Poroda Jezusova«, Demetrove »Teute« (u vrlo lijepoj interpretaciji, s protagonistima gđom. Kernicovom i g. Dujšinom), Vojnovićeva »Ekvinocija« (ovoj su izvedbi mnogi prigovarali, što dokazuje jedino to koliko je zastario stil naturalizma, jer je igra bila točno u stilu), Nušićeva »Narodnog poslanika«, Sterijina »Kir Janje« (zasluga režije g. K. Mesarića: odličan par Kir Janja — g. Petrović i Kir Dima — g. Laurenčić, pored toga, klasičan u stilu, g. Lj. Jovanović kao notaroš Mišić!). Ovamo ide i obnova Preradovićeva komada »Razumijemo li se« koji je po svojoj praizvedbi i po svom piscu ipak naš, unatoč nespretnim i nepotrebnim izjavama g. Preradovića u nezgodan čas. Postava je u koječemu bolja (g. Afrić u ulozi mladoga pjesnika Emanuela), ali nije mogla nadomjestiti gđe. Hržičke u ulozi Thee. Napokon, Finžgarov »Divji lovec« izveden je svega jedan put, kao jubilejska predstava na slovenskom jeziku, u režiji g. Nučića koji je naročito lijepo izradio partije folklornih grupa.

Domaća prinova ostala je bez značenja. G. Feldman nije uspio da sa svojim »Zecom« kaže s pozornice ono što je htio. Ljudi koji su s njim razgovarali umjeli su vrlo lijepo protumačiti psihopatologijski momenat u tragici glavnog lica, ali mi koji smo samo gledali izvedbu, nismo mogli doći do svih tih autorovih intencija. A i kad bismo sve to prihvatili, ono što *nas* ipak mora zanimati u komadu koji prikazuje historiju domobranske topničke baterije na kraju svjetskoga rata, prikaz nacionalnog mišljenja i osjećanja tih ljudi, a naročito Kotromanića, nekog hrvatskog revolucionarca sa simboličnim imenom, sve je to ostalo g. Feldmanu nekako strano i sporedno. Ne govorim ovdje nikako u ime pitanja rase koje mi je sasvim daleko, nego u ime činjenice da g. Feldman ne pozna ili ne će da pozna osjećaja koji nas zanimaju kod ovakva sujeta. Ako je »nacionalna revolucija« danas, nakon svega, za mnoge nemoderna i nezanimljiva, onda bar nije *historijski* točno da joj se u ono doba pripisuje tako malo značenja. I to ne mislim što ona ne bi bila zastupana u djelu g. Feldmana, nego što je ona u njemu zastupana slabo, nespretno, a i prilično promašeno. G. Borivoje Jevtić i sam je vidio da njegovo »Fra Jukićevo znamenje« nema dosta vidne dramske radnje, i da se čitav proces odigrava iznutra, u Jukićevoj duši. Stoga je njegova drama samo niz slika u kojima se sukobljuje naivna svježina Jukićeva s podlom prepredenošću protivnika, i njegov mladićki buntovni zanos, s konservativnom treznoćom starješina. Treba naročito istaknuti delikatni pijetet kojim je g. Jevtić obradio svoj predmet, kao i zamjernu objektivnost, nježnost i ljubav kojom se je uživio u franjevački milieu. Unatoč prekrasnoj tragici pojedinih momenata i vrlo finom crtanju karaktera, drama je ostala samo kao skicirana, i radi toga kod publike nije imala uspjeha. Sjajne su franjevačke likove dali gg. Grković, Tepavac i Milanov, a naročito dirljivu interpretaciju Jukića g. Afrić. — Muradbegovićeva »Majka« je drugi motiv iz bosanskog XIX. vijeka, toga neobičnog i širolikog »risorgimenta« koji je dao historiji nekoliko neobičnih i zanimljivih likova. Samo što g. Muradbegović nije ostao kod historije; on je htio da, ujedno, ili upravo u prvom redu, uzveliča majku, kao da je htio da dade klasičnu igru za proslavu Majčina dana. I tako su se ukrstili historijski ustanak i slijepa majčina ljubav, pa umjesto da je »Majka« postala propagandom za pacifizam u ime majčine ljubavi, ona je, konačno, dala majci krivo i dokazala da je ne samo sin, nego i muž imao pravo kad je žrtvovao svoj život za domovinu. Komad je previše tematičan, idejno dekorativan, namjeran. Ipak, s »Majkom« i »Fra Jukićevim znamenjem« u ovoj izvrsnoj postavi, naša bi

drama imala odličan materijal za gostovanje po Bosni gdje bi oba komada bila na svom tlu, i, unatoč svim zamjerkama, bez sumnje bi proizveli dubok dojam. — »Čovjek ponosan što nema sreće« g. Ranka Mladenovića, nije nikoga zadovoljio. U svojoj moralnoj kritici Beograda poslije rata, on je bizaran, neuvjerljiv i neživ; voljeli bismo već jednom vidjeti iz Beograda nešto drugo nego razvrat, preljub, rđave spekulacije i čiftinstvo.

Na rad Dramskog Studija trebaće se posebno osvrnuti. Kako su me moje zvanične dužnosti priječile da se pod kraj sezone osvrnem na novitete u novinskim prikazima, to bih ovdje, zasad, barem istaknuo to, da naslov Cankarove drame nikako ne može u hrvatskom glasiti »Kralj na *Betajnovi*«, jer je »Betajnova« pridjev kojemu odgovara u slovenskom supstantiv »*vas*«, a to kod nas znači »Betajnovo selo«, pa prema tome ime kod nas može da glasi jedino »*Betajnovo*« (srednji rod), kao *Valpovo, Đakovo* itd. i, prema tome, pravilno je jedino »Kralj na Betajnovu«. Prevodioci treba da u prvom redu poštuju svoj materinski jezik, a, dakako, i da ga — temeljito poznaju!

Ljubomir Maraković

SOCIJALNI DUH I LIJEPA KNJIGA

Danas je dr. Milan Ivšić poznat u prvom redu kao socijalni i pravni pisac. No to je samo jedan dio njegova književničkoga stvaranja. Poput mnogih drugih hrvatskih javnih radnika i on je najprije štampao članke o literaturi. Pisao je na pr. prije rata o Gorkom i o nekim drugim književnicima. Sada se ponovno vratio na književno područje ujedinivši u ovoj najnovijoj studiji literature i svoje stručnjačko sociološko zanimanje.

Zanima nas, kakvo mišljenje u prosuđivanju odnosa između beletristike i socijalnih težnja zastupa on, koji je već kao profesor ekonomsko-komercijalne visoke škole u Zagrebu upućen na to, da prvenstveno prati sve današnje socijalne pokrete u svijetu. Dr. Milan Ivšić stoji na stanovištu, da suvremeni hrvatski beletristici moraju biti socijalni.[1]) Već sama tradicija, veli on, nuka nas, da nastavljamo ondje, gdje su prestali naši realistički pisci Novak, Kozarac, Kovačić, Turić, Draženović, Tordinac, Trešćec, Đalski, Vojnović i drugi. Doduše, ne da se tajiti, da su socijalni motivi u tih književnika bili redovito neprodubeni, mnogo puta tek natuknuti, a često prikazani i kao obična folklora, bez umjetničke obradbe. No sve to ne može govoriti protiv unošenja socijalnoga duha u lijepu knjigu. Dr. Milan Ivšić veli: »Socijalni motivi svih tih pisaca moraju upravo danas u lijepoj knjizi da uzmu pojačanu notu, te se sva naša lijepa knjiga izgrađuje u planu prema socijalnoj orijentaciji svih naših klasa.«

[1]) Dr. Milan I v š i ć: Socijalni duh i lijepa knjiga. Cijena 15 dinara. Naručuje se u knjižarama ili kod pisca u Zagrebu, Rakovčeva ul. 13.

Kako će beletristi umjetnički riješiti svoju zadaću, o tom dr. Milan Ivšić ne raspravlja pobliže. To on prepušta beletristima, kojima pripada pravo, da sami pronađu najbolju i najsuvremeniju umjetničku formu za taj posao. Kod retrospektivna pogleda po našoj dosadašnjoj literaturi čini se njemu, da se idealu socijalna literata kod nas najviše približio Vjenceslav Novak, o kojem raspravlja veći dio studije. Jezgra Ivšićeve ocjene Novaka nalazi se u ovim riječima:

»On u svojim podgorskim prosjacima (»bosjacima«) vidi uz loše tipove ubojica, varalica i najplemenitije duše, kakove može da rodi samo onaj kameni krš, koji je i sama bogata i široka priroda napustila, no kojeg taj Novakov Podgorac-prosjak nije napustio. On riše propast senjskih trgovačkih obitelji i patricija navodeći im i najrealnije uzroke, a crta kraj toga i onaj novi život, koji se rađa na ruševinama patricija i koji razumije novi duh vremena (»Posljednji Stipančići«); on crta mane malograđana i sitnih ljudi; iznosi motive i probleme žena s najdubljom psihološkom analizom, — motive đačke, vojničke, činovničke, ribarske, radničke, obrtničke, motive novinara književnika, umjetnika-glazbenika itd. Njegova posljednja dva djela »Zapreke« i »Tito Dorčić« i nijesu drugo nego najdublji sociološki studij života našeg maloga čovjeka, koji misli, trpi i radi. Problem sela, njegove kulture i gospodarskog napretka jedva će moći biti igdje bolje obrađen negoli na pojedinim stranicama njegova djela »Zapreke«, no koje će se stranice možda s umjetničke strane moći negativno ocijeniti... Jedno je..., što uzdiže Novaka nad sve druge

socijalne pisce: on odabire socijalne probleme svijesno, on ih studira, obrađuje i tumači najvjernijom analizom realnog života u svijetlu pozitivnih socijalnih znanosti. Primjerice, njegova pripovijest »Pred svijetlom«, je najdublja studija realnih radničkih problema u svijetlu socijalističkih »načela«.

O novijim hrvatskim socijalnim beletristima ne raspravlja dr. Milan Ivšić opširno u svojoj studiji. Spominje ih tek uzgredno u aluzijama ili u napola jasnim osudama, kao na pr. Krležu i njegove sumišljenike, o kojima veli, da su svojom materijalističkom »lijepom knjigom«, daleko od svake prave umjetnosti i socijalnosti duha. A ipak bi nas vrlo zanimalo, kad bismo i o tim novijim književnicima mogli čitati od istoga pisca isto tako dokumentiranu i opširnu raspravu, kao što je ova o Vjenceslavu Novaku i drugim realistima. Time bi se potpuno obeskrijepio i prigovor mladih materijalističkih pisaca, koji bi se na temelju jedine ove studije mogli uteći izgovoru, da ih dr. Ivšić osuđuje generalno ne navodeći za to dovoljno konkretnih dokaza.

Dr. Milan Ivšić naglašuje, da ne samo tradicija, nego i suvremeni razvoj prilika na cijelom svijetu, pa i kod nas, primorava beletriste, da budu socijalni. Samo lijenčine u mišljenju i nerealni fantasti ne uviđaju toga. No stvaranje suvremene socijalne beletristike, koja će biti u istinu umjetnost, a ne folklora i neumjetnička tendencija, traži cijeli jedan društveni preporod, a naročito usku suradnju beletrista i književnih kritika. Tu se pisac okomljuje žestoko na kritike, koji su bili površni i nijesu znali surađivati s umjetnikom piscem. Jednako žestoko osuđuje i zastupnike literarnoga boljševizma, koji stvaraju samo potištenost, a ne znadu pokazati pozitivnih smjernica preporoda. Konačni zahtjev dra Milana Ivšića jest, da podupremo razvoj takvih socijalnih beletrista, koji će znati da osude ono, što je u nas zaostalo i ružno, ali će ujedno iznijeti i pozitivne junake te će na taj način dizati čitaoce na stepen više čovječnosti.

P. G.

STRUJANJE U NJEMAČKOJ KNJIŽEVNOSTI

Hitlerov je pokret prognao mnoge njemačke književnike u inozemstvo. U Parizu žive Thomas Mann, Henrich Mann, Magnus Hirschfeld, Egon Erwin Kisch, Artur Holitscher, Alfred Kerr i drugi. Mnogi su njemački pisci u Pragu ili u Holandiji ili u Švicarskoj. Poznati pisac romana »Na zapadu ništa novo« živi već otprije izvan Njemačke. Zatvori su puni književnika, koji su naravno u takovom stanju prestali da pišu. Njemačka je književnost time dosta izgubila i kvalitaivno i kvantitaivno. No službeni i poluslužbeni izvještaji zaobilaze tu činjenicu brojenjem naslova i štampanih araka. »Börsenblatt für den deutschen Buchhandel« donio je statistiku noviteta za osam mjeseci ove godine. Nabrojio je 5971 naslov prema 5988 naslova u istom razdoblju prošle godine. Značajno je ipak, da i službena statistika priznaje nazadovanje u biografijama, povijesti politici, nacionalnoj ekonomiji i tehničkim priručnicima. Naprotiv opaža se porast u vjerskoj štampi, dječjim knjigama i pedagogiji. Hitlerovci se tješe, da je njemačka književnost općenito manje nazadovala nego književnost u Engleskoj i u Sjedinjenim Državama Amerike. Nakladni zavodi smiju izdavati i neka djela onih pisaca, koji žive u progonstvu. Tako će na pr. poznata berlinska knjižara Fischer štampati doskora nov roman Thomasa Manna »Josip i njegova braća«. Prvomu je svesku romana naslov »Die Geschichten Jakobs«. Od filozofa ponovno dolazi do najvećeg ugleda Hegel. Izdavač monografije o Hegelu, koja je izašla u dva sveska, poznati profesor Hermann Glockner počet će ove zime štampati veliki Hegelov leksikon, koji je proračunan na tri knjige. Osim toga mnogo se preštampavaju djela Luthera. Protestanti su razvili vrlo živu agitaciju za proslavu 450. godišnjice Lutherova rođenja, koja pada na dan 10. studenoga. Dan će biti proglašen možda i od vlade blagdanom. Svakako će se izdati posebne Lutherove marke, Lutherove dopisnice i Lutherovi taliri.

G.

UREDNIŠTVO JE PRIMILO:

Jo van *Ammers-Küller,* Upornice, Roman, prev. Ferdo *Kozak,* Ljubljana 1933., Jugoslovanska knjigarna, cijena vez. Din 80, kart. Din 70. — Paul *Bourget,* Nemeza, Roman, prev. Dr. Ivo *Blažević,* s bilješkom o piscu Dra Josipa *Andrića,* Zagreb 1933., Knjižnica Dobrih romana, XIV, 55, Izd. Kuća Dobre Štampe. — Dr. Rudolf *Horvat,* Crtice iz hrvatske povijesti, I. Hrvatska Podravina, Mala Knjižnica »Matice Hrvatske«, Zagreb 1933., Izd. »Pramatice«, nakl. K. d., cij. Din 30. — Bulletin International, Classe Sciences mathémat. et naturelles, livre 27, Zagreb 1933., Izd. Jugoslav. Akademije znanosti i umjetnosti. — Zdenka *Jušić-Seunik,* U godini kušnje, Roman, Zabavnik »Matice Hrvatske« knj. 5., Zagreb 1933., Izdanje »Matice Hrvatske«, cij. Din 60 (za članove Din 45). — Sida *Košutić,* Jaslice, Roman, Knjižnica Dobrih romana XV, 60, Zagreb 1933., Izd. Kuća Dobre Štampe. — Miroslav *Krleža,* Simfonije, Sabrana djela, Zagreb 1933., Izd. »Minerva«, cij. Din 60, uvez. Din 70. — Frana *Levstika* Zbrano Delo, uredil Dr. Anton *Slodnjak,* sv. V.: Kritični spisi (do leta 1869.), Ljubljana 1933., Jugoslovanska knjigarna, cij. Din 85. — Dr. Ivan *Sisarić,* Knjiga sa sedam pečata, Zagreb 1933., Vlastita naklada, cij. Din 40. — Josip Juraj *Strossmayer,* Dokumenti i korespondencija, knj. I. 1815.—1859., Sabrao i uredio Ferdo *Šišić,* Zagreb 1933., Izd. Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti. — S. *Trontl,* Nevidljivi Tone ili Takvi su naši ljudi, Zagreb 1933., Nakladna knjižara »Epoha«. — Djela Sv. *Terezije od Isusa,* svez. II.: Put savršenosti, Duševni grad ili stanovi, Misli o ljubavi Božjoj, Vapaji duše k Bogu, prev. Dr. Fran *Binički,* Zagrebu 1933., Izd. Dominikanska naklada »Istina«, cij. Din 60. — Colette *Yver,* Novac, savremeni roman, prev. Ivo *Sumić,* Knjižnica »Križ na Jadranu«, Split 1933., Naklada »Hrvatske Knjižare«, cij. Din 15.

NAŠIM PRETPLATNICIMA

Radi dužega boravka glavnog urednika u inozemstvu, redovni se tok izlaženja „HRVATSKE PROSVJETE" nešto poremetio, ali će uredništvo učiniti sve da pretplatnici do Božića dobiju u ruke redovnih 10 brojeva ovoga godišta lista. Rukopisi za 8-broj ulaze stoga neposredno iza ovoga broja u štampu, i tako će se što skorije postići redovni rok izlaženja. Molimo naše poštovane čitaoce da izvole što skorije namiriti svoju pretplatu, jer baš ovakvo naglo ulaženje u štampu jednoga broja za drugim, stavlja velike materijalne zahtjeve koji se moraju zadovoljiti. Kako su troškovi oko izdavanja lista još uvijek nerazmjerno visoki, molimo sve one koji to ikako mogu, da bi se sjetili „HRVATSKE PROSVJETE" kojim, makar i malim, prilogom, da bi se pokrili gubitci na pretplatnicima uslijed opće krize

UREDNIŠTVO

Izdaje „Kolo Hrvatskih Književnika" u Zagrebu. — Naklada „Jeronimskog Književnog Društva" u Zagrebu. Uređuje i izdaje za „Kolo Hrvatskih Književnika": Ljubomir Maraković. — Tisak Zaklade Tiskare Narodnih Novina u Zagrebu. — Za tiskaru odgovara: Vladimir Kirin, Dežalićeva ulica 2.

„HRVATSKA PROSVJETA“

IZLAZI JEDNOM MJESEČNO, OSIM MJESECA SRPNJA I KOLOVOZA. — LIST IZDAJE „KOLO HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA“. — PRETPLATA JE ZA GODINU 1933. U JUGOSLAVIJI DINARA 80·—, DOBROTVORNA PRETPLATA DIN 100·—, PRETPLATA ZA ĐAKE DIN 50·—, PRETPLATA ZA INOZEMSTVO DIN 120·— PRETPLATA SE MOŽE PLATITI I U POLUGODIŠNJIM ODNOSNO ČETVRTGODIŠNJIM OBROCIMA. BROJ RAČUNA KOD ČEKOVNOG UREDA U ZAGREBU 33.720

NARUDŽBE, NOVCI I REKLAMACIJE ŠALJU SE UPRAVI „HRVATSKE PROSVJETE“ ZAGREB, TRG KRALJA TOMISLAVA 21. (JERONIMSKO DRUŠTVO). — RUKOPISI KAO I SVI LISTOVI ZA UREDNIŠTVO ŠALJU SE NA ADRESU: DR LJUBOMIR MARAKOVIĆ (UREDNIŠTVO „HRVATSKE PROSVJETE“) ZAGREB II., ZVONIMIROVA 4. III.

Ministarstvo prosvjete odobrilo je pod br. P. 12.874 od 3. kolovoza 1929. „HRVATSKU PROSVJETU“ za knjižnice srednjih i stručnih škola